

Iš baltų mitinio vaizdymo juodraščių: AITVARAS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnio objektas – mitinė būtybė Aitvaras baltų (tiksliau, lietuvių, nes būtybė tokiu vardu pas latvius nei prūsus neužtinkama) tradicijoje. Tikslas – remiantis šaltiniais (istoriniais, įvairių žanrų tautosakos, kalbos, tyrinėtojų darbais), pagal išgales išsamiai aprašyti šios mitinės būtybės vaizdinį. Metodai – aprašomasis bei struktūrinis (nes ir aprašant, duomenis tenka klasifikuoti, o tokia klasifikacija neįmanoma be jų pirminės struktūrinės analizės). Išvados: Aitvaras turi ryškių mediatoriaus, „merkurijaus“ ar net savotiško nekrikščioniško „angelo“ (krikščionybės šešėlyje demonizuoto) požymių.

Pastaba: kai kurie vertimai iš kitų kalbų nesutampa su kitur publikuotaisiais, tašyk pastarųjų nuorodos pateikiamos skliaustuose; skliaustuose taip pat nurodomi papildomi cituojamų tekstų variantai bei literatūra, kur jie persakomi ar komentuojami.

Prasminiai žodžiai: Aitvaras, lietuvių mitinės būtybės, lietuvių mitologija.

Aitvaro vardas (net be aiškių iškraipymų) žinomas daugeliu lyčių: *aičvaras, áitivaras, aitoras, áitvaras, áitvaras, atvaras, eičvaras, éitvaras, eitvaris* ir kt. LKŽ1, 32, 44, 45–46, 445; LKŽ2, 1055, 1107; (BIA1, 104; JskSLM, 70; VIMB, 145–146). Kuri iš šių lyčių laikytina pirmine, didele dalimi priklauso nuo paties vardo aiškinimo (žr. toliau), nors populiariausia nūn ir į literatūrinę kalbą perėjusi yra *aitvaras*.

ISTORINIŲ ŠALTINIŲ ŽINIOS

Seniausiu „aitvaro archetipo“ paminėjimu N. Vėlius linkęs laikyti Adomo Brėmeniečio 1075 m. žinia, esą aiščiai *drakones adorant cum voluribus* „garbina sparnuotus drakonus“ VIMB, 130; pirmas čia esant paminėtą aitvarą buvo įtaręs J. Balys BIA2, 146, manęs, jog apskritai *aitvaras* esąs „pirmykštis mūsų slibino vardas“ BIA1, 104; bet paskui jis priėjo išvadą, jog čia kalbama ne apie kažkokį lietuvių aitvaro provaizdį, o paprasčiausiai kartojamas plačiai žinomų pasakų apie slibinus įvaizdis BILTS2, 66.

Šiaip ar taip, patikimai ir palyginti dažnai lietuvių aitvaras minimas pradedant XVI a. Pirmąsyk jis paminėtas pirmojoje lietuviškoje knygoje, 1547 m. išleistoje Mažųjoje Lietuvoje, – Martyno Mažvydo „Katekizme“, ir

paminėtas net du kartus. Vienąsyk lotyniškoje prakalboje į kunigus: *Quid ad malas artes adjiciunt animum, Eithuaros et Caucos Deos profitentur suos* „Tie, kurie linkę į piktus darbus, savo dievais išpažįsta aitvarus ir kaukus“ BRMŠ2, 184; antrąsyk jau lietuviškoje prakalboje į liaudį: *Taffjai Dięws wyfjas ųzmanes nar didei mileti, / Dęgaus karaliųte dawanai nar dawanati / Aithwars ir deiwes to negal padariti, / Beth ing peklas vgni weikiaus gal iųtumti* BRMŠ2, 186. Suprantama, kad krikščionio akimis aitvaras yra tikras demonas, bet iš to dar negalima pasakyti, kaip tuo metu į jį žiūrėjo žmonės, tebetęsiantys senąją tradiciją, į kuriuos iš dalies Mažvydas savo pamokslu ir kreipėsi. Panašiai vadinamojoje Volfenbiutelio postilėje, nežinomų vertėjų išverstoje į lietuvių kalbą ir papildytoje lietuviškais dalykais (1573 m.): ... *Tikedami ing ųzemepaczius, Eitwarius, kaukus...*; ... *kaip neųang welnas ira etwaras, / teip beųas ira ųzemepatis...*; *Taųiegi welinas... ira Eitwarai ųzemepatei, kaukai etc. kurios ghe meldų* BRMŠ2, 446. Čia, kaip matyti, aitvaras tiesiog pavadinamas velniu. Panašiai Jono Bretkūno „Postilėje“ 1591 m.: *Pameųkigi miela Lietuwa melųųųųi / kaukus / Aitwara / ųzemepaczius alba kitas Deiwes...* BRMŠ2, 318 (BIA2, 146; BgR3, 340; VIMB, 130–131; GrmTAB, 73; LKŽ1, 46.) Šiaip ar taip, iš tokių pamokymų matyti aitvarą tuomet liaudyje buvus, matyt, viena iš populiariausių senųjų dievybių.

Panašiu laiku (1582 m.) Didžiojoje Lietuvoje aitvarą pamini Jonas Lasickis: *Aitvaros est incubus, qui post sepes habitat. id enim verbum ipsum significat* „Aitvaras yra turtų saugotojas, jis gyvena už tvorų. Tai reiškia pats žodis“ BRMŠ2, 584, (597); Lsc, (25), 44. „Turtų, lobių saugotojas“ būtų senesnioji, pirminė lotynų žodžio *incubo* reikšmė, ir ji visai pritinka prie to, ką žinome apie aitvarą iš vėlesnių tautosakos šaltinių, tačiau viduramžių Europoje *incubo*, arba *incubus*, jau reikė ką kita – slogutį arba dvasią, kuri atleikia naktimis pas moteris jų suvilioti ir nukamuoti. Pastaroji funkcija lietuvių aitvarui šiaip jau nėra labai būdinga, bet jo slaviškieji atitikmenys kaip tik tuo pirmiausia ir pasižymi, tad ką turėjo galvoje lenkas Lasickis, sakydamas *incubus*, nėra taip jau visai aišku.

Šiaip ar taip aitvaras, matyt, turėtas omeny ir 1605 m. Vilniaus Jėzuitų kolegijos ataskaitoje, sakant: *Curruum*

rotas, in granarijs suis collocant, in supremo manipulorum fastigio, ne incubus ad aliorum vicinorum horrea, furtiuum transferat frumentum „Savo svirnuose, pačiame viršuje, jie padeda vežimų ratus, kad aitvaras į kitų kaimynų svirnus pavogęs neišneštų grūdų“^{BRMŠ2, 624, (632; LbLK, 206)}. Kaip žinome iš tautosakos, aitvarai išties tuo užsiima. P. Dundulienės duomenimis, ir vėliau „tuo pačiu tikslu svirnuose arba ant jų statydavo statulėles, vadinamas svirnų sargais“, ir tokių statulėlių autorė pati teigia radusi Raseinių apylinkėse^{DndMR, 135}.

1639 m. Apaštališkojo misionieriaus Jurgio Šavinskio pranešime apie vyskupijų būklę LDK sakoma, kad žmonės ligi šiol, be kitų, ir *aitvaros a custodia sepium ob ditandi studium venerantur. Qui vere nihil aliud sunt, nisi incubi, tetri spiritus, apparentes quandoque in specie humana et ut plurimum in specie tetragi, galli sylvestris volantis aut pavonis extensas pennas habentis, qui si scintillas ignis a cauda vibrare videantur, signum habetur triste, nihil peculii aut frumenti cultori suo portare, quod si appareat subniger et obscurus, frugibus et nummis onustus, gaudente rude popello, redire putatur. Quem in ea specie sero et de nocte volantem saepius ipse etiam conspexi, et facto signo sanctae Crucis, in momento disparentem vel in lacunas sese praecipitantem adverti, quin etiam furta eorundem deprehendi, horrea, granaria et penuaria vastantium* „aitvarus, nuo tvorų saugojimo, iš noro praturtėti garbina. Pastarieji yra ne kas kita kaip inkubai, bjaurios dvasios, kai kada pasirodančios žmogaus pavidalu, bet dažniausiai – kaip baidyklės, laukiniai skraidantys gaidžiai ar povai išskėstais sparnais, kurie, kai jiems iš uodegos matyti žyrant ugnies kibirkštis, yra blogas ženklas – neneša savo šeiminkui nei pinigų, nei javų, o jei pasirodo juodas, tamsus, manoma, kad sugrįžta javais bei pinigais nešinas ir tuo džiugindamas prasčiokus. Šios rūšies padarą vėluoje ar išnaktose skrendant ir aš pats ne kartą esu matęs ir, švento Kryžiaus ženklų paženklus, akimirksniu išnykstant arba į bedugnes nugarmant pastebėjęs, ir netgi jų grobį esu nutvėręs, iš klėčių, svirnų bei sandėlių prisiplėštą“^{BRMŠ3, 492–493, (495)}. Aitvaro kaip tvorų saugotojo sampratą autorius, panašu, bus perėmęs iš Jono Lascikio^{BRMŠ3, 491}.

Konstantino Sirvydo žodynuose (atitinkamai 1620 ir 1642 m.) *aytiwaras* paminėtas kartu su lotyniškuoju atitikmeniu *incubus* (taip pat dar *ragus* [žodis nežinomas], *ardelius* „nenuorama, nenuosėda“, *scurra* „meilikautojas, plevėsa“) bei lenkiškuoju *lataviec*, o greta – le. mot. g. *latawica* „ragana“^{BRMŠ3, 473, 475}. (VIMB, 131–132.) Pastarasis žodis mums aktualus dėl to, kad kitąsyk jis pavartojamas kalbant būtent apie raganas, kurios, kita vertus, elgiasi kaip aitvarai: štai 1691 m. Šiaulių ekonomijos Jankūnų kaimo valstiečio Mataušo Strakšo samdinė Marijona jai

iškeltoje raganavimo byloje, be kita ko, prisipažino, jog kartu su kampioninke Liucija *nocami jako latawice przez dach gospodarzowi z swirna zboże wynaszali* „naktimis kaip aitvarai (raganos?!) per stogą iš gaspadoriaus svirno javus nešė“^{BRMŠ3, 440, (441); (JcvR, 478)}. Taigi sužinome, kad panašiai į aitvarus elgiantis – iš ūkininkų svirnų vagiant grūdus – galėjo būti kaltinamos ir raganos.

Toliau XVII a. vidurio *Lexicon Lithuanicum* tarp lietuvų k. žodžių pateikia *aitworas*, kurio atitikmeniu nurodo vokiečių *Drache*^{BRMŠ3, 77} „drakonas, slibinas“ (tuo pat žodžiu vokiečiai vadina ir popierinį „aitvarą“). 1611–1620 m. apie Livonijos gyventojus panašiai rašė Dionysijus Fabricijus, esą kai kurie jų *dracones in domibus suis alunt, qui frumenta furantur et ad suos reportant* „drakonus savo namuose peni, kurie vagia javus ir saviesiems gabena“^{BRMŠ3, 570, (572)}. Tačiau latviai panašią būtybę vadina ne aitvaru, bet pūkiu (*pūķis*).

Matas Pretorijus XVII a. antroje pusėje, vėlgi Mažojoje Lietuvoje, perpasakoja (II.19.10), kaip Nadruvoje *der einfältige Bauersmann den Aitwars, oder Alp, beschreibet, daß Er soll wie ein Mensch gestalt seyn, mit ungläublichen grossen Händen und Füßen* „toks vienas patiklus būras apibūdina *Aitwars*, arba [vokiškai] *Alp*, – jis esąs iš išvaizdos kaip žmogus, su neįtikėtinais didelėmis rankomis ir pėdomis“^{PretPI2, 364, (365)}. (Sulig kitu nuorašu, *Den Aitwars oder Alp beschreibet der Baur allhie in Nadravien, dass er so wie ein Mensch gestalt sein, mit ungläublich grossen Händen und Füßen* „Aitvaras, arba *Alp*, visur Nadruvoje kaimiečių apibūdinamas iš išvaizdos kaip žmogus, su neįtikėtinais didelėmis rankomis ir pėdomis“^{BRMŠ3, 109, (229)}.) Pretorijaus *Alp*, toliau dar *Alff* ir pan., būtų galima versti „slogučiu“, kaip kad šiuolaikinės vokiečių kalbos *Alb*, bet tai gal ne visai tikslu, nes tuo pat vardu germanų vadinta ir iš dalies teigiama mitinė būtybė elfas (sen. skandinavų *alfr*, sen. anglų *ælf*, anglų *elf*); taigi čia gali slypėti panaši dviprasmybė kaip lotyniškojo *incubus* atveju, juoba kad ir šie germanų žodžiai kartais aiškinami per tą patį *incubus*.

Toliau M. Pretorijus pateikia dar daugiau žinių (IV.6.9): *Sie sind ausser dem in dem Wahn, bey dem das Wetter einschläget, es mag zünden oder nicht, so ist jemand von den Preussischen Göttern im Hause und sollte es auch nur ein Aitwars, den etliche vor den Alff halten, sein, wird derselbe getroffen, so zündet er das Hauß an. Wird er nicht getroffen, so wird der Donner und Blitz dem Hause nichts schaden. Der Aitwars aber wird geschlagen von Perkunas, i.e. Donner, daß er sich mit dem Menschen gar zu gemein gemacht, und weil er umb des Menschen willen gestraffet wird, so rächet er sich mit feuer an dem Menschen, dessen Hauß er anzündet. Den Aitwars halten sie vor einen solchen Gott, der Fleisch un Beine hat.*

Deßwegen sie ins gemein auff der Brandstette einige knochen suchen, die sie auch, einhelliger relation nach, gewiß finden, ungeacht weder ein Mensch noch Thier, zu der Zeit in dem Hause gewesen „Be to, jie esti paklydime, jog pas tą, į kurio namus trenkia perkūnas, uždega juos ar ne, yra kažkuris iš prūsų dievų, bent jau aitvaras, kurį kai kas laiko alfu, ir jeigu į jį pataiko, tai namą uždega. Jei-gu nepataiko, tai griaustinis ir žaibas namui nepakenks. Bet aitvaras Perkūno, t.y. griaustinio, yra mušamas, nes jis pasidarė pernelyg artimas žmogui, o kadangi jis baudžiamas dėl žmogaus, tai ugnimi ir atkeršija žmogui – uždega namą. Aitvarą jie laiko tokiu dievu, kuris yra iš mėsos ir kaulų. Dėl to jie paprastai gaisro vietoje ieško kaulų, kurių, kaip vienu balsu teigia, tikrai randa, nors namuose tuo metu nebūtų buvę nei žmogaus, nei gyvulio“^{PretpI3, 240, 242, (241, 243; BRMŠ3, 134–135, 250); (BIR1, 78: Nr. 919; GrmTAB, 80)}. Paskui Pretorijus (IV.9.2) aitvarą (*Aitwars*) dar tik pamini tarp nadruvių, skalvių, žemaičių ir lietuvių dievų^{PretpI3, 272, 273; BRMŠ3, 142, 256}.

Dar toliau (IV.9.19) Pretorijus apie aitvarą, palygin-tinai su kaukais, vėl pateikia gana išsamių žinių, kurios tačiau kartais prieštarauja jo paties anksčiau pateikto-sioms, užtat panašėja į tas, kokių gausiai aptinkame vė-lesnėje tautosakoje. Jo žodžiais, nadruviai kaukučius, arba barzdukus, ... *vom Aitwars, den man hie sonsten Alf heist, unterscheiden, und zwar (1.) wegen der Wohnung, denn die Barsdukkai wohnen unten, der Aitwars oben über der Erden. Denn (2.) wegen ihrer Gestalt: diese Bezdukkai sind alß Menschen anzusehen, der Aitwars, oder Alf aber, alß ein Drach, oder grosse Schlange, dessen Kopff feurig. (3.) Die Bezdukkai thun den Leuten, wo sie sich auffhalten, keinen schaden, sondern bringen ihnen Nutzen. Der Aitwars aber bringt ihnen auch schaden, denn die Nadrawer denn jenigen, so einen Alff oder Aitwars hal-ten, nicht günstig sein, denn derselbe scil. Aitwars andern Leuten in die Klethe, Speicher und Scheune eindringen, und da Getreydigt außrauben sol, wie sie denn auch wis-sen den Aitwars bald von dem Ort zu verjagen, nemblich, so weit ihrer Relation zu trawen, auff solche Art: So bald sie einen solchen Alff fliegen sehen, ziehen sie ihr Messer auß und stecken dasselbe in den Ort, wo sie mit ihren Füßen auff der erden gestanden, sprechende: „Hie zeige ich dir meinen Ort, zeige mir auch deinen Ort“. Darauß soll der Aitwars denselben Menschen ins gemein mit Lau-sen beschütten, er aber muß verschwinden, doch ehe er von da wegziehet, sol er ins gemein das Hauß, worinnen er sich auffgehalten, anzünden, und also seine städte zei-gen, oder wüste machen. Die speise ist auch (4.) un-terschieden. Den Kaukuczen geben sie Milch, Bier, oder ander trinken. Dem Aitwars aber muß von dem gekochten, und gebratenem, und zwar das erste, wovon sonsten kei-*

ner waß geschmecket hat, gegeben werden „skiria nuo ait-varo, čia paprastai vadinamo alfu, būtent 1) dėl gyvena-mosios vietos, nes barzdukai gyvena apačioje, o aitva-ras – viršuje, virš žemės. Dėl 2) jų išvaizdos: šitie bezdu-kai yra pažiūrėti kaip žmonės, o aitvaras, arba alfas, – kaip drakonas, arba didelė gyvatė ugnine galva. 3) Bez-dukai, kur jie gyvena, nedaro žmonėms jokios žalos, bet neša jiems naudą. Aitvaras daro ir žalą, mat nadruviai nemėgsta laikančiųjų alfą, arba aitvarą, nes minėtasis aitvaras išibraunąs į kitų žmonių klėtis, svirnius ir kluo-nus ir iš ten vagiās grūdus; dar jie sakosi moką aitvarą išvaryti iš vietos, jei tik galima tikėti jų pasakojimais, ir štai kaip: išvydę šį skrendantį, jie išsitraukia peilį ir įbe-da jį į tą vietą, kur pėdomis rėmėsi į žemę, sakydami: ‘Štai aš rodau tau savo vietą, tu irgi parodyk man savo vietą’. Po to aitvaras paprastai apleidžias žmogų utelė-mis, bet pats turi dingti, tačiau prieš pasitraukdamas pa-prastai uždegas namus, kur gyveno, taip parodydamas, arba nusiaubdamas, savo vietą. Maistas irgi 4) skirtin-gas. Kaukučiams jie duoda pieno, alaus arba kokio kito gėrimo. O aitvarui reikia duoti virto bei kepto ir būtent tokio valgio, kurio dar niekas nėra ragavęs“^{PretpI3, 292, 294, (293, 295; BRMŠ3, 145, 258–259)· (SlvMR, 328; VIMB, 132–133; GrmTAB, 35)}. (Prašymą „parodyti savo vietą“, įbedus peilį žemėn, taip primena keli pasakojimai iš J. Basanavičiaus rinki-nių, kad sunku susilaikyti jų čia iškart nepateikus: *Kai skrenda aitvaras, reikia inbest peilis žemės’, tada jis naktį prašysis atėjęs, kad paleistum, ir prižadės duot, ko tiktai norėsi*^{BsJK, 368: Nr. 22}; savo ruožtu, *kai pamatai aitvarą le-kiant su pinigais, reik, po stogu atsistojus, nusismaukus kelines, parodyt jam subinę ir pasakyt: „Aš tau savo poną parodžiau, dabar tu man parodyk“; – tai aitvaras pinigūs paberia ir, parlėkęs namon, uždega namus savo pono. O kad pastogėje neatsistotum, tai apleistų niežais nenugy-domais*^{BsLPI, 255: Nr. 8/3; (BsJK, 27: Nr. 27)}; *Užvydus aicivaru, reikia jam parodzyt šikinį i pasakyc: Vo mana dvaras!“* *Anas nuskridįs tuojas aždegs namus sava gaspadariaus, kad paradzyc sava dvarų. Ale šikinį reikia radzyc pa dung-ciu, ba kad radzytum in ara, tei anas apleist karostu, t.y. niežais*^{BsJK, 393: Nr. 2; (LTs4, 537: Nr. 524)}.)

Vadinamajame Krauzės žodyne (XVIII a. pirmoji pu-sė) vėlgi sutapatinama: *Aitwars* – vokiečių *Alp*^{BRMŠ4, 35}, kaip kad M. Pretorijaus; o Jokūbo Brodovskio „Žody-ne“ (apie 1740 m.) lietuvių *Aitwars* tapatinamas tiek su vokiečių *Alff*, tiek su *Maar* (šiuolaikinės vo. *Mahr*) „slo-gutis, košmaras“, ir pateikiamas lietuviškas pavyzdys: *Aitwaras Plaukus sužindo*^{BRMŠ4, 29, 31; SLT, 490, 491}. Panašiai Pilypo Ruigio „Žodyne“ (1747 m.) *Aitwaras* aiški-namas ir kaip 1) *Alf*, ir kaip 2) *der Maar in den Háaren* „slogutis (kaltūnas) plaukuose“, ir pateikiamas pana-šus pavyzdys: *Aitwar’s jo Pláukus sužindo, šuwelė*^{BRMŠ4,}

40; SLT, 580, 581; LKŽ1, 46; (DndMR, 132; GrmTAB, 86). Vėlgi panašiai Kristijono Gotlybo Milkaus žodyne (1800 m.): *Aitvaras – der Alf, der Maar in den Haaren*, ir du pavyzdžiai: ką tik minėtasis bei *Aitwar's jàm wiſſjàs Gėrybes Juneſja* BRMŠ4, 77, SLT, 612, 613; (LKŽ20, 746; VIMB, 133). Taigi, be to, kad aitvaras yra kažkas tarp elfo ir slogučio, iš čia sužinome, kad jis gali *sužįsti* „suvelti į kaltūną“ plaukus (pasak tautosakos, taip pasielgti gali ir kai kurios kitos lietuvių mitinės būtybės: velnias, vėlės, laumės).

1741 m. Šiaulių ekonomijos Žagarės trakto teisme *W przypadku sprawy [wie Jana Je]zierzynskiego z Sy[monem N]jarwoyszem o pomowienie s[z]ar[odzie]jstwem niesłusznie, ze latawca ma, inter partes stanęła ugoda...* „Nagrinėtoje Jono Ežerinsko ir Simano Norvaišos byloje dėl nepagrįsto apkaltinimo raganavimu, esą aitvarą laiko, byla baigta šalių susitarimu“ BRMŠ4, 106. 1746 m. Alytaus miesto teismas nagrinėjo Tamošiaus Palaziejaus su žmona skundą prieš Kazimierą Kravicką, apšmeižusį juodu tokiais štai žodžiais: *Ty pani jestes, czemu ciebie na bankiety proszą, zkad wam staie? Z diabłem wy zycie y latawiec wam nosi; juz y z mego swirna ze trzy czwieri do twego swirna poszlo* „Ar tu ponია, kodėl tave kviečia į pokylius? Iš kur jūs tokie turtingi? Su velniu gyvenate, ir aitvaras jums neša; jau ir mano svirno trys ketvirtadaliai į tavo svirną nukeliavo“ BRMŠ4, 111, (112). Iš čia matyti tik tai, jog dar XVIII a. viduryje aitvarais kai kas labai rimtai tikėjo.

A. Schleicherio 1852 m. pranešimas bus ar ne pasakutinis, priskirtinas istoriniams šaltiniams, prieš bet kokias autorių žinias visiškai užgožiant tautosakai; pasak jo, *aitvaras*, arba *aitvaras*, „yra skraidantis drakonas; jis žemesnio rango negu *szėtónas* ir *vėlnes*, yra liepsnojančias. Aitvarai dažnai sudaro sandėrius; visai neseniai čia numirė žmogus, kuris už savo turtą buvo dėkingas tokiam aitvarui; daugelis žmonių matė jo aitvarą, kai tas liepsnodamas skrido per pelkyną į namus; taip pat buvo rasta skrynelė, kurioje savininkas jį laikė. Aitvaras gali padidėti ir sumažėti, jį galima nešioti net kišenėje. Kaip jis atrodo, man nepavyko išklausinėti – liepsnojęs jis tik tada, kai skrendąs (galimas daiktas tų pasakojimų priežastis yra žaltvykslės fenomenas). Jis neša savininkui, kol šis gyvas, pinigus bei grūdus, o po mirties skrenda su jo siela į pragarą“ SchlLS, 229.

Šiaip ar taip, dar pasak XX a. pirmosios pusės tautosakos, *senovės žmonės sakydavo, kad seniau daug kas turėjo aitvarus* BIR4, 149–150: Nr. 50.

TAUTOSAKA

Apie aitvarus esama 12 būdingų sakmių tipų (kai kurie iš jų susikryžminę) + 1, pavadintas „įvairūs pasakojimai“. Pagal J. Balio lietuvių pasakojamosios tautosaka-

kos katalogą BIR3, 193–196; (BIA1, 107–111; BIA2, 141–142; VIMB, 129); tai (aprašymai kiek patikslinti):

LPK 3461: *Aitvaro išperinimas*. Žmogus aitvarą išperina iš gaidžio kiaušinio arba kuilio pautų, laikydamas juos po pažastimi, lovoje ar panašiai BIR4, 149–150: Nr. 48–51; 153: Nr. 64; TD7, 130: Nr. 251, 252, 254; BsLP1, 255: Nr. 8/1; BsLP2, 231: Nr. 4/2; BsLP2, 237: Nr. 109; MT5, 110–111: Nr. 1247–1250; TŽ3, 362; BrėPP, 15; LTs4, 529–530: Nr. 509, 510; 535: Nr. 521; VILD, 36–37, 46; VISV, 101–102; VIMB, 153–154.

LPK 3462: *Aitvaro pirkimas*. Žmogus aitvarą perka paprastai Rygoje arba Karaliaučiuje, o parvažiavęs namo turi savo žmoną taip pasveikinti: *Kad tau velnias į širdį įlįstų*. Tačiau pabijojęs dažniausiai pasako kitaip, pvz.: *Kad tau velnias į subinę įlįstų*. Tada aitvaras supyksta ir nulekia BIR4, 150–151: Nr. 52–55; BsLP1, 258–259: Nr. 8/10, 12; BsJK, 208: Nr. 28; SIŠLSA, 216: Nr. 373; RSPS, 326: Nr. 184; LTs4, 530–531: Nr. 512; VILD, 38–39; VIMB, 155.

LPK 3463: *Išmestas aitvaras*. Žmogus nusiperka aitvarą kokioje nors dėžutėje ar tabokinėje ir turi jos neatidaryti ligi pat namų, bet pakeliui neištveria, atidaro ir pasižiūri. Pamatęs ten kokį visai paprastą daiktą, dažniausiai angliuką, pamano esąs apgautas ir išmeta jį pakelėje. Po kurio laiko vėl pro tą vietą važiuodamas randa ten suneštą krūvą javų ar pinigų BIR4, 151: Nr. 54–57; LTs4, 531–532: Nr. 513; VILD, 38; VISV, 102. Kitąsyk aitvaras gali būti pasivertęs šukomis arkliams šukuoti, kurias žmogus išmeta BIR4, 150–151: Nr. 54; bimbalu, kuris išskrenda, atvožus stiklinę BIR4, 151: Nr. 55; gyliu, kurį žmogus įkiša kaimyno tabokinėn, norėdamas jį apgauti, ir taip praranda, o kaimynui tas ima nešti gėrybes BIR4, 150: Nr. 52; LTs4, 530: Nr. 511; VILD, 39, 40; VISV, 102–103. (VIMB, 153, 155.)

LPK 3464: *Netyčiomis įsigytas aitvaras*. Žmogus randa lauke pantį ir užkabina tvarte ant ėdžių, ir loviai tampa pilni avižų; arba randa lauke sulytą ir drebantį juodą viščiuką, parsinešęs patupdo ant krosnies, o naktį išgirsta balsa: *Kūmai, atnešiau tau javų* (ar ko kito). Norint juo nusikratyti, reikia nunešus palikti toje pat vietoje, kur jį rado. Kartais vietoj pančio būna *kaištis* arba *vytis*, arba *pakumptis*, arba vėlgi *trys anglių kupetikės* BIR4, 152: Nr. 58–60; BsLP13, 433–435: Nr. 197; SIŠLSP, 41–43: Nr. 12; RSPS, 325: Nr. 178; LTs4, 532: Nr. 514; LFCh, 202: Nr. 420; VILD, 36, 37.

LPK 3466: *Kiti aitvaro įsigijimo būdai*. Aitvarą galima įsigyti tam tikroje vietoje padėjus jam maisto, dažniausiai kiaušinieneš BIR4, 156: Nr. 75; 157–158: Nr. 78, 79. P. Višinskio duomenimis, „jei Aitvaras kam pradeda nešioti turtą, tas gali prašyti jį sutartais ženklais vieno ar kito daikto: atsidėkojant už atneštus daiktus, Aitvarui reikia ką nors dovanoti, sakysim, jei padėsi jam kvietinių kukulių, Aitvaras atneš kviečių; jei nori avižų, padeda avižinio kieseliaus, o jei miežių – miežinės košės ar miežinių kukulių; jeigu drabužių – tai linų sruoga, jeigu nori gauti pinigų, padeda beržinių anglių“ VšnR, 202; БиттАХЖ, 150.

LPK 3467: *Aitvaro savininko prievolės. Žmogus, laikantis aitvarą, privalo jį maitinti ir užrašyti jam savo sielą; jei gyvas būdamas žmogus neįstengė aitvaru nusikratyti, mirus jo siela atitenka aitvarui arba velniui* BIR4, 160–162: Nr. 88, 89, 92–94, 96; BsLP2, 230–231: Nr. 4/1, 2; SIŠLSA, 142–143: Nr. 224; LTs4, 529: Nr. 509; 532: Nr. 515; 533–534: Nr. 518; VILD, 50–51. Trumpai drūtai: *Aičvarų prilaikytojų vėlės, sako, visada einančios į pragarą: už tai, kad aičvarą prilaiko sau už tarną, tai po mirčiai jie turį aičvarams tarnauti* RSPS, 326: Nr. 182, (183).

LPK 3468: *Aitvaro tarnyba. Saktmės apie aitvaro nešamas įvairias gėrybes, jose paprastai plačiau apibūdinami aitvaro pavidalai, išvaizda ir rūšys – pinigų, grūdų, pieno ir kitokie aitvarai* BIR4, 152–155: Nr. 62, 65–72; BsLP1, 259: Nr. 8/13; BsLP2, 230: Nr. 4/1, 231–237: Nr. IV/4–25; BsLP3, 368: Nr. 164; BsJK, 206–207: Nr. 23; SIŠLSA, 216: Nr. 372; SIŠLSP, 41: Nr. 10, 11; RSPS, 324: Nr. 176; 325: Nr. 179; Ltvn, 389; LTs4, 533–535: Nr. 516, 517, 519, 520; LFCh, 86–87: Nr. 160; VILD, 35, 40–42, 43–44; VISV, 100–101, 103–104; UKS, 71: Nr. 140; (panašiai baltarusių aitvaras *xym*: ЛП, 170: Nr. 190).

(tarpinių numerių nėra)

LPK 3471: *Nesuprastas aitvaro klausimas. Netikėtai atsiradęs aitvaras klausia, ko reikia atnešti: Ar čižuliu, ar vižuliu? Tai reiškia: ar pinigų, ar vyžų? Nesupratęs klausimo arba supykęs žmogus atsako: mėšlo arba lapų. Ir aitvaras prineša pilnus namus mėšlo arba lapų, o žmogus paskui turi daug vargo, kol išsikuopia* BIR4, 153: Nr. 62–64; LTs4, 535–536: Nr. 521; 537: Nr. 523; VILD, 46–47; VISV, 107. Kartais (gal veikiau LPK 3468 tipo saktmėse) aitvaras nė neklaustas prineša mėšlo, o žmogui reikia tą mėšlą dėkingai priimti: *Mat kad jis būtų tą mėšlą priėmęs ir padėkavojęs, tai jam būtų nešęs ir nešęs: ir pinigus, ir grūdus, ir taip visokias gėrybes; o kad nenorėjo priimti prasto daikto, tai nieko negavo* BIR4, 152–153: Nr. 62.

LPK 3472: *Pieno aitvaras. Apsinakvojęs pas ūkininką pakeleivis naktį girdi, kaip aitvaras vemia į puodynę varškę, grietinę, sviestą ir kt.; rytą šeimininko vaišinamas jis pasibjaurėjęs nenori valgyti aitvaro privemtų produktų* BIR4, 152: Nr. 61; 155–156: Nr. 73, 74; TD7, 128: Nr. 246, 247; BsLP1, 257: Nr. 8/6; BsJK, 207: Nr. 24; SIŠLSA, 143–144: Nr. 226; RSPS, 324–325: Nr. 177; LTs4, 536: Nr. 522; 539–540: Nr. 529; VILD, 42–43, 44, 45, 49–50; VISV, 104.

(tarpinių numerių nėra)

LPK 3476: *Kaip atimti aitvaro grobį. Norint sau gauti aitvaro kitiems nešamas gėrybes, reikia parodyti lekiančiam aitvarui nuogą užpakalį ir greitai slėptis po stogu; jei nespėsi pasislėpti, tai jis užleis niežais ar utelėmis* BsLP1, 255: Nr. 8/2, 3; 259: Nr. 13; BsLP2, 230: Nr. 4/1; BsJK, 27: Nr. 27; 207: Nr. 23; 368: Nr. 21; 393: Nr. 2; SIŠLSA, 144: Nr. 229; 216: Nr. 372; SIŠLSP, 41: Nr. 10; RSPS, 326: Nr. 180; LTs4, 537: Nr. 524. Plg. jau M. Pretorijaus užuominą, kad, norint jo atsikratyti (paprastai parodyti „savo vietą“), „aitvaras paprastai apleidžia žmogų utelėmis“. Kita vertus, tai gali priklausyti nuo to, ką aitvaras neša: *Jei-gu neša pinigus, tai tą žmogų pinigais apipila, o jeigu grū-*

dus, tai grūdais, o jei utelės, tai apipila utelėmis RSPS, 326: Nr. 180. Nors kitąsyk *Pamačius aitvarą, reikia atžagaria ranka surišti trys mazgeliai, tuomet aitvaras atneš pinigų* TŽ3, 341; *Arba perplėstie marškinių starblę, tuomet aitvaras sustos ir paklaus, ko žmogui reikia, tačiau aitvarui atnešus gėrybes, reikia būti atsargiam, nes jis gali užversti jomis negyvai* BsLP12, 237–238: Nr. 109.

LPK 3477: *Bernas išvalgo aitvaro maistą. Ūkininkai laiko aitvarą ir maitina jį kiaušiniene, o samdininkas bernas vienąsyk slapta išvalgo aitvarui padėtą maistą ir į lėkštę nusilengvina. Šitai ižeistas aitvaras sudegina namus ir išlekia. Kartais prieš išlėkdamas aitvaras nuo ugnies pats pasislepia rato stebulėje, o tai patyręs bernas ją imta ugnin ir taip aitvarą sudegina* BIR4, 156–158: Nr. 75–80; BsLP1, 256: Nr. 8/4; BsLP12, 201–202: Nr. 91; BsLP13, 436: Nr. 199; BsJK, 207: Nr. 25; SIŠLSA, 142–143: Nr. 224; SIŠLSP, 115: Nr. 93; TD7, 129: Nr. 249; LTs4, 537–538: Nr. 525; 542–544: Nr. 535; VILD, 48–49; VISV, 108–109; panašiai baltarusių *xym*: ЛП, 170: Nr. 190.

LPK 3478: *Aitvaras ir malėjas. Šeimininkai bernui ar marčiai liepia sumalti saiką grūdų, toji mala mala, bet grūdai vis nesibaigia ir nesibaigia. Tada kas nors pamoko ją apvožti žvakę po dubeniu ir malant staiga atvožti, ir pažiūrėti, iš kur gi tie grūdai vis randasi. Taip padarius, bernas arba marti išvysta grūdus vemiantį gaidį, kuris ir yra aitvaras* BIR4, 158–159: Nr. 81–84; 161: Nr. 90; BsLP1, 256–257: Nr. 8/5; 257: Nr. 8/7; BsLP13, 435–436: Nr. 198; BsLP14, 171–172: Nr. 82; BsJK, 207–208: Nr. 26; SIŠLSA, 143: Nr. 225; 144: Nr. 144; SIŠLSP, 43: Nr. 13; MT5, 111: Nr. 1251, 1252; TD4, 289–290: Nr. 617, 618; LTs4, 538: Nr. 526; VILD, 48; VISV, 107–108; UKS, 71: Nr. 140.

(tarpinių numerių nėra)

LPK 3485: *Įvairūs pasakojimai apie aitvarus. Kuo įvairiausi pasakojimai apie aitvarus, sunkiai pasiduodantys klasifikacijai* BIR4, 159–160: Nr. 85–87; 162: Nr. 95; TD7, 129–131: Nr. 250, 254; BsLP1, 258: Nr. 8/8, 9; 259: Nr. 11; 260: Nr. 14; BsLP2, 231: Nr. 4/3; 238–239: Nr. 4/28, 29; BsLP13, 369: Nr. 164; BsLP14, 169–170: Nr. 81; BsJK, 53: Nr. 2; 208: Nr. 27; 230–231: Nr. 155; 368: Nr. 22; 381: Nr. 138; SIŠLSA, 145: Nr. 230, 232; 224: Nr. 392; SIŠLSP, 41: Nr. 11; 43: Nr. 13; 118: Nr. 100; RSPS, 326: Nr. 181; MT5, 116: Nr. 1329; LTs4, 538–539: Nr. 527, 528; VILD, 35, 45, 46, 50; VISV, 106; BrėPP, 15–16; UKS, 71: Nr. 141.

BŪDINGIAUSI POŽYMIAI

Slogutis. Kaip matėme, nuo seniausių BRM šaltinių aitvaras lyg ir prilyginamas slogučiui. Pasak šaltinių duomenis interpretavusio T. Narbuto (1835 m.), aitvaras esąs „vyrų paleistuvavimo dievaitis, arba viršgulis, *incubus*, kuris paprastai užgula miegančias moteris“, o savo prisivogtas gėrybes „nuneša savo mėgstamoms jaunoms moterims arba mergaitėms, duoda net pinigų. Moteris, suviliota šios dvasios gundymo, niekaip negali išsivaduoti iš jos meilės“ NrbLM, 178. T. Narbutą pažodžiui kartoja L. A. Jucevičius (1840 m.) JcvR, 541–542. Kaip *palajdunu*

diwelis, sekant Narbutu ir Jucevičiumi, aitvaras apibūdin-
tas ir L. Ivinskio (1864 m.), nors nuo savęs jau priduriant
– ir *naudos skalsintojas* ^{VIMB, 134}. O štai G. Nesselmannas
(1851 m.) jau pataiso, jog aitvaras esąs *der Alp, der flie-
gende Drache, der nach dem Volksglauben Schätze bringt,
den Pferden die Haare zusammendreht* usw. (*nict der Maar,
der die Schlafenden drückt*) „alpas, skraidantis drakonas,
kuris, pasak liaudies tikėjimų, lobius neša, arkliams plau-
kus suvelia (bet ne slogutis, kuris miegančiuosius slegia)“
^{BgR3, 339; VIMB, 137}. J. Balio nuomone, „grynas nesusiprati-
mas yra maišyti aitvarą su slogučiu“, nes „aitvaras ir slo-
gutis yra du skirtingi dalykai. Liaudis juos maišo labai
retai, dažniau sąmoningai skiria. Šis nesusipratimas pas
mus pateko seniesiems žodynininkams klaidingai išver-
tus *aitvarą* į *Alp* ir *incubus*“ ^{BIA2, 143}. Išties, tautosakoje
nors ir esama šiokių tokių duomenų, leidžiančių palyginti
aitvarą su slogučiu, apie seksualinius ryšius išvis neuž-
simenama arba tik labai retai ir neaiškiai (pvz: *Tą mer-
gaitę buvo aičvaras apšėdęs* Krekenavà, Panevėžio r. ^{LKŽ1,}
³², nors tai gali būti ir visai ne seksualinis apšėdimas; plg.
priežodį *Aitvaru skrido, kai mergas išvydo* ^{PPr, 304}, nors čia
gal turimas omeny tik aitvarui būdingas greitumas). Sek-
sualumas lietuvių aitvarui šiaip jau nebūdingas ^(VIMB, 165).
Nebent jį dar įžvelgtume K. Cappellerio XIX a. pabai-
goje Mažojoje Lietuvoje užrašytame pasakojime apie ait-
varą, pristojusį prie jį laikiusios moters ir prašiusį štai ko-
kio atpildo už prineštas gėrybes: „*Aš nieko nenoriu, tik
tave pabučiuot*“. *Ale tai buvo smarkus bučiavims; kaip ait-
varas bučiavo, tai jis abi lūpas nukando; tai gospadinė taip
išsigando, kad tuojau numirė* ^{LIVn, 390}. Tautosakoje kartais
minimas tik slegiantis aitvaro psichologinis poveikis: *Kam
aitvaras turtus neša, tas būna visada neramus, susirūpinęs,
greitai pasensta, net iš proto išeina. Stonienė, nors turtin-
giausia buvo visoje apylinkėje, jai tik gulbės pieno trūko, vis
dėlto susirūpinus visada buvo, be laiko pražilo. Ją vis ka-
muodavo aitvaras. Ji pagaliau išėjo iš proto* ^{BIR4, 161; Nr. 92;}
^{LTs4, 532; Nr. 515}. Arba *namuose, katruose būdavo prilaiko-
mas tas „paukštis“, visados gospadinė serganti būdavus, ne-
sveika* ^{LTs4, 529; Nr. 509}. (GrmTAB, 73.) Su aitvaro pavadinimo
lytimis *aičvaras, eičvaras* vertas palyginti *aičiukas, eičiu-
kas*, apibrėžtas kaip „kipšas, velnias, aitvaras“, kuris ta-
čiau, be aitvarui būdingų palyginimų (apie juos toliau)
Greitas kaip aičiukas; Sukas kaip aičiukas ^{LKPŽ, 20; (LKŽ2,}
¹⁰⁵⁵⁾, pasireiškia būtent slogučio vaidmeny, pvz.: *Po nak-
čiai arklys net baltas buvo nuo putų, galėt, aičiukas jodinė-
jo Varėnà* ^{LKŽ1, 32}; *Eičiukas arkliui karčius susukė Valki-
niškai, Varėnos r.* ^{LKŽ2, 1055}. Nors štai N. Vėlius *aičiuką,*
kaip ir patį *aitvarą*, priskyrė prie lietuvių velnio vardų

^{VICHMP, 34, (36)}.

Velnias (ir santykiai su Perkūnu). Plg. LPK 3462;
LPK 3467. Kaip matėme, velniu aitvarą laiko pirmieji jį

paminėję autoriai krikščionys, taigi tai gali būti grynai
krikščioniška interpretacija, o ir vėlesnį aitvaro prilygini-
mą velniui tautosakoje (pasak N. Vėliaus, „Maždaug sep-
tyniuose procentuose sakmių apie aitvarus aitvaras vadi-
namas velniu“ ^{VIMB, 145; PVZ.: BsLP1, 259; Nr. 8/11; BsLP2, 230; Nr. 4/}
^{1; 235; Nr. 4/20; SIŠLSA, 142; Nr. 224; RSPS, 326; Nr. 183; LTs4, 534–535; Nr.}
^{520; BgP, 218; Nr. 27 ir kt.)} galima priskirti krikščionybės įta-
kai, juoba kad aitvaras ir tikrasis velnias veikia iš esmės
skirtingo tipo sakmėse. „Velniškos prigimties“ būtybe ait-
varą pavadina J. Balys, nors kartu pripažįsta, jog jis tėra
„suvelnintas“ ^{BIA2, 143, 144}; kitaip sakant, „Galimas daly-
kas, kad senais laikais lietuvių aitvaras ir kaukas [...] bu-
vo kitokio pobūdžio mitologinės būtybės, tačiau vėliau,
veikiant krikščionybei, jos buvo suvelnintos“ ^{BIR2, 92–93}.
Panašios nuomonės ir P. Dundulienė: „Įvedus krikščio-
nybę, aitvarai, kaip ir kitos pagoniškos dievybės ar dva-
sios, buvo degraduotos, paskelbtos demonais, piktosio-
mis jėgomis. [...] Dabar prikerpta jiems ir vagystė – esą
vagiantys visokį turtą iš vienu žmonių ir nešantys tiems,
kurie aitvarus prisivilioja“ ^{DndMR, 135}. (GrmTAB, 73.) (Aitva-
rą ir jo likimą šiuo atžvilgiu galima būtų palyginti su se-
novės graikų *δαίμων*, kuris patiems graikams buvo ir kaip
angelas, dievų pasiuntinys ar net dievybė, o krikščionims
virto tik „demonu“, lo. *daemon*.) Kita vertus, kaip jau
M. Pretorijaus paliudyta, „aitvaras Perkūno, t.y. griausti-
nio, yra mušamas“. Tokio pobūdžio duomenų esama ir
tautosakoje: *Paskalvių kaimo melžėjos turėjo, eidamos į
lauką, su valtimi per brastą ties kapinėmis pervažiuoti. Tai
užėjo tokia vėtra, jog ji vandenį bei žemę podraug su savim
nešė. Tai, sakoma, Perkūnas aitvarą vijosi. Jis vis rijo bei
spjovė, kur tropijo vandenį arba žemę, vislab drauge ėmė ir
vėl kitoj vietoj pylė bei krėtė. Tam nustojus, ėjo melžėjos
namo. Rado brastą ties kapinėmis užpiltą taip, kad sauso-
mis kojomis pereiti negalėjo, Perkūnas buvo spjaudams
brastą užpylęs; arba: Perkūnas vijo aitvarą. Aitvaras kavo-
jos, veik lindo į kalnus, veik slėpėsi vandenyse, ežeruose.
Perkūnas jį vijo, apvertė kalnus bei mušė savo syla į vande-
nį, aitvarą užmušt norėdams. Aitvaras rijo vandenį, spjovė
prieš Perkūną atsigyt norėdams. Perkūnas jam metė žemę
prieš, jį nuslopyt norėdams. Taip atsitiko, kad ant žemės
radosi daug ežerų bei kalnų. Sena pasaka yra: neva Rau-
donečių ežeras yra andai Perkūno išleistas, aitvaro vande-
niu pildytas. Kur Perkūns žemę griebė, radosi ežerai, duo-
bės. Aitvaras spjovė vandenį, pripildė tuomi duobes. Kur
Perkūns drėbė žemę, ten stojosi kalnai* (J. Balys, pateikęs
šiuodu pasakojimus, patikslina, jog originale būta *atvars*)
^{BIR1, 191; Nr. 12.a, b; (LrkP, 125–126; DndMR, 132; DndŽ, 125)}. Kartą vai-
kinas pamatė: jo senelis *pasiėmęs kiaušininės bliūdą ir
peni aitvarą, o tas juodas, kaip anglis, ir ilgas, lyg koks pa-
gaikštis, padabnas [panašus] į didelį žaltį – net liuobsi, kaip
ryjqs. Taip jis ir sakqs: „Padėk Dieve, kūmai!“ Tik tam čėse*

sužaubavę... BIR4, 161: Nr. 93; LT84, 533: Nr. 518 (čia ir būdingos aitvaro sąsajos su kiaušiniene, anglimi, pagaikščiu, apie kurias toliau). Prasivėrusio dangaus spinduliai (viena iš būdingų žaibo sampratų) nutrenkia pinigus oru nešusį baltarusių ugninį žaltį JIII, 363: Nr. 609. Taigi aitvaras tikrai gali turėti kai ką bendra su senosios lietuvių mitologijos velniu, būdingai persekiojamu Perkūno. Kita vertus, aitvaras ir pats reitsyškiais palyginamas su žaibu, pavyzdžiui, *tik švyst – žaibo greitumu* UKS, 71: Nr. 140. (V. Krėvės-Mickevičiaus suliteratūrintuose ar tiesiog literatūriniuose padavimuose jis tiesiog pasireiškia žaibo pavidalu ir netgi yra velnio priešas MT3, 17, 18, 22, 26, 38, 41, 47, 69–70; plg. TŽ3, 340. Apie šiuos V. Krėvės kūrinius bei jų įtaką žr.: VIMB, 138–139. Aiškiai kartodama Krėvė ir P. Dundulienė teigia, esą aitvarai „nebijojo kryžiaus ir kitų krikščioniškųjų atributų, buvo visokių piktybių dvasių priešai. Velniai irgi nuo jų bėgdavę“ DndMR, 135. Deja, taip kategoriškai tvirtinti jokie patikimi duomenys neleidžia.) I. Končiaus nuomone, prie aitvaro ryšio su žaibu galėjęs prisidėti ir jo tapatinimas liaudyje su kamuoliniu žaibu LrkP, 125. Išties, pasak P. Višinskio, „Aitvaras pasirodo ugnies kamuoliu“ VšnR, 202; БИИИАХЖ, 150. Kai kas yra matęs aitvarą iš snukio ugniungus obuolius pirm savęs leidžiantį BsLP2, 231–232: Nr. 4/6. Arba kitašyk žmogus *Staiga pamatė – iš kaimyno klojimo pakilo toks raudonas kamuolys. Tik švyst ir nusileido ant kito kaimyno klėties*; pasirodė, žinoma, jog *Tai aitvaras* VILD, 35.

Viesulas. Kartais aitvaras yra susijęs su vėju, viesulu (kuriuo šiaip jau mėgsta pasireikšti ir velnias) ar tiesiog su juo supanašėja. Vienoje sakmėje *suūžė vėjas, ir pasikorė kokia barzda ties aruodu. [...] Paskui tik vėl suūžė vėjas, ir toji barzda prapuolė. [...] O kai tas gaspadorius numirė, tai po namus vis kažin kas beldės: tol, kol tas aitvaras rado sau kitą gaspadorių* BIR4, 155: Nr. 70; VILD, 42. Kitoje sakmėje sėdėjo ant prieklėčio dvi merginos, tik *girdi jos, kaip kažkur lyg vėjas ūžia. Gi žiūri – vitinks, vitinks aitvaras...* BIR4, 153: Nr. 65. Vėl kitoje: *...Kartą jos kaimynė paklausė: „Ką kūmytė padarai, kad tamstos tiek daug grietinės esti?“ – „Et, kūmytė, menki niekai: tik puodynes ištrink viesulo suktomis smiltelėmis, grietinės bus kaip mauro“. Jos kaimynė taip ir padarė – teisybė, grietinės buvo labai daug. Tiktai į kelintą dieną, jai griebiant grietinę, iš kertės storu balsu sušuko: „Ar patiko?“ Žmona suprato, kad tai jos klausia aičvaras...* BIR4, 152: Nr. 61; RSPS, 324–325: Nr. 177. O vėl kitoje sakmėje aitvaras, kaip kad paprastai viesulas, pagaunamas peiliu: *Kartą išjojom nakties. Ogi matom – atdriūksi aitvaras, kaip pagaikščius, visas juodas, tik pakraščiai blizga. Tuoju nušokom nuo arklių ir nutarėm aitvarą pagauti. Vienas iš mūsų per kojos iššlyžį [tarpupirštį] į žemę įbedė peilį. Aitvaras ir nusileido alksnių viršūnėn, net alksniai susiūbavo* VILD, 35; VISV, 101. 1949 m. Gervelių k., Ignalinos r., užrašytoje sakmėje *Išėjo vyras art. Kai susisuko viesulas –*

ir jau į jį. Jis kai duos peiliu – pragaišo peilis, o rudenį pamatė savo peilį pas pirklį Rygoje, mat tasai, kuris vasarą pasivertęs viesulu lakstė, *buvo aitvaras!* VILD, 285; (TŽ3, 338). Plg. aukščiau minėtą galimybę sulaikyti aitvarą įsmeigiant peilį į žemę. Panašią sakmę su aitvaru viesulo vaidmeny mini V. Krėvė-Mickevičius, pridurdamas ir kai kurias kitas jo viesuliškas apraiškas, „bet, – pasak jo, – aitvaras ne viesulas; tai rodo irgi žmonių patarlės: *nulėkė kaip aitvaras, viesulą pasižabojęs; ne aitvaras, kad viesulą pasižabotai; su aitvaru nesusidėsi, jis keturiais viesulais joja; nujojo, kaip aitvaras viesulu*; ir kitos“, taigi, kiek perdėta autoriaus nuomone, „viesulas yra tik aitvaro vergas, tarnas, bet ne pats aitvaras“ MT3, 4, 5; (DndMR, 125) (plg. aitvarą-viesulą Krėvės literatūriniuose padavimuose MT3, 26, 32, 35, 37, 44–47, 58, 63–64). Paminėtinas šia dingstimi ir aitvaro pavadinimas ar atmaina *pusčius*, akivaizdžiai susijęs su *pustyti, pūsti*, tad vėlgi su vėju: *Būdavę kitąsyk pusčiai. Tie išpusydavę grūdus kluojimuose: kaip kada vėtydami tik vienus pelus terasdavę* BsLPI, 260: Nr. 8/15; VILD, 52; VISV, 109. Su viesulu susijęs ir latvių aitvaras *pūkis*, pavyzdžiui, *pūkis laižas viesulį pār laukiem* „pūkis laksto viesulu laukais“; *pavasari, sėjamā laikā, viesuli niekas cits nav, kā burvju gari jeb pūķi un raganas* „pavasari, sėjos laiku, viesulai yra ne kas kita kaip burtininkų dvasios arba pūkiai bei raganos“ StrBV2, 540, 541. Viesulas su aitvaru kartais supanašėja ir kai kuriais kitais požymiais, kaip antai savo „vėjavaikišku“ charakteriu, pavagiamais pinigais ar grūdais, skraidančios gyvatės, slibino ar gaidžio išvaizda ir kt. (RzsV, 66; GrmTAB, 100–103.) Tačiau, J. Balio nuomone, vėjo, viesulo ypatybė aitvarui nėra iš prigimties būdinga, „šis aitvaro ypatumas buvo tik vėliau jam priskirtas“ BIA2, 142.

Išvaizda. Apskritai, N. Vėliaus žodžiais, „aitvaro išvaizdai lietuvių liaudies sakmėse ir tikėjimuose skiriama ypač daug dėmesio. Apie ją užsimenama maždaug šešiasdešimtyje procentų visų sakmių apie aitvarus“, ir „pirmiausia į akis krinta aitvaro gebėjimas būti įvairaus pavidalo. Vienaip jis atrodo skrisdamas, kitaip – gyvenamosiose patalpose, dar kitaip – įsigijimo vietose“ VIMB, 148.

Bernas, niekaip negalėdamas sumalti javų iš geldos (LPK 3478), sykį *užsidedė šakalį, žiūri – gi juodas katinas atsisedęs ant klapatės ir vemia grūdus* BIR4, 159: Nr. 82; kitoje to pat tipo sakmėje aitvaras pasirodo kaip *katutis* BIR4, 159: Nr. 83. Kitas žmogus šiaip *vasaroj rytmetij, pirm saulės tekėjimo, atvarą matęs, kuro galva katės galvos didumui prilygo, nuo kuros jis apie du sieksnu išsitiesdamas pasibaigė* BsLP2, 232: Nr. 4/7. *Jei pamatai juodą katiną į geldą svirne ar kamaroj, į dubenį su varške ar pinigais vemiant, tai nekeik jo, nes tai ne velnias [!] yra, o aitvaras turtus neša. Jei keiksi, tai jis supyks ir, pavirtęs žalčiu, užsivynios žmogui ant kaklo ir nusmaugs* BrčPP, 15. Neturtingas ūkininkas, niekaip negalėjęs prasikurti (LPK 3485), sykį

užėjo į jaują ir žiūri – atskrenda kažin koks padaras, nei katė, nei paukštis, ir lesa jo grūdus, lesa po vieną grūdą ir sako: „Pūras, pūras...“ Prilesa ir vėl išskrenda. Tada tas žmogus suprato, kad tai buvo aitvaras, kuris kažkam kitam nešė jo gerą BIR4, 154: Nr. 68; VILD, 43–44; VISV, 100. Aitvaras galėjo pasiverst ir žvirbliu, ir katinu – ir nežinosi UKS, 71: Nr. 140. Nors kitąsyk Apie aitvarą taip sako, kad jisai esąs kaip gyvatė, tiktai ką jis labai raudonas ir daug ilgesnis ažu gyvatę. Skraidžioja po orą kaip paukštė BsJK, 368. Arba tai kirminas, ilgas kaip žaltys, ir lėkdavo oru LTs4, 529: Nr. 509; VILD, 36; VISV, 101. Aitvarai, sako, esą velniai, bet juos galima matyti tik paukščių paveiksle BsLp2, 230: Nr. 4/1. Kitąsyk gaspadorius vėtęs kluojime žirnius. Apstojęs ir žiūrys – ilėkus varna, vieną grūdą paėmusi, sakanti: „Tai vieną grūdą paėmiau“. Antrą – „du“, trečią – „tris“ ir t.t., lig dešimties. Gaspadorius kaip metęs jau su šluota – ta nulėkdama didžiausią krūvą žirnių palikus BsLp1, 258: Nr. 8/8; (BsJK, 208: Nr. 27; SIŠLSA, 145: Nr. 232). Arba štai aitvarui atlekiant, gspadinė be sijono jį pasitikdavo, išgirdavo, kad kas tai ieško durų. Už tų durų laukdavo juodvarnis BIR4, 156: Nr. 75. Arba parlėkė du juodvarniu... BsLp3, 436: Nr. 199; VISV, 108. Kitąsyk žiū, Eitvars paveiksle juodo garnio grūdus nešąs, nors kita vertus, daugumas yra matę lekiant vakare per laukus kaipo balkį kokį. Tai taip tą aiškina, būk eitvars atlekiąs iš peklos paveiksle balkio... BsLp2, 230: Nr. 4/2. Arba štai dvi seserys sykiu abidvi didį užimą išgirdusės atsisuko ir pamatė aukšt savo galvų lyg šienkartę rudą pavidalą su plokščiu pryšgalu susitraukiant ir vėl išsitiesiant, ir tolyn belekiant BsLp2, 232: Nr. 4/9. Kitas žmogus kartą prieš saulėtekį pamatęs kokių 6 m ilgą aitvarą lyg kokią šienkartę medžių aukštume belekiantį BsLp2, 234: Nr. 4/15. Antai ūkininkas kartą matęs per kalnutį atvarą lekiant kokių 6 met[rų] aukštume, tamsiai mėlyną, 20 m ilgą, pryšakij kokia 0,20 m storą, ant užpakalio link nuolaidžiai laibesnį. Tasai nesiraitęs, bet visai ištisas, o veik su vienu, veik su kitu galu žemyn link supindamasis tolyn lėkęs BsLp2, 235: Nr. 4/19. Aitvaras gali būti ir paprasčiausios skiedros pavidalo TD7, 128: Nr. 246. O kitąsyk aitvaras išlindo iš kubilo net mėlynas ir kaip pagaikštis pro skliautų langelį išdūmė BIR4, 160: Nr. 87; LTs4, 539: Nr. 528. Kitas atvars buvęs kokia 10 m ilgs, pryšakije ant 0,40 m stors, ant užpakalio nuoleidus, o visas raudonai mėlynas išveizdėjo, lėkdams tik vienat su uodega sklėksnojo BsLp2, 235–236: Nr. 4/20. Paprastai eitvaro pirmgalys driūts kai buožis, o uodega kai pagaikštis paskui driekias BsJK, 207: Nr. 23; SIŠLSA, 216: Nr. 372. Arba jis pats yra buožis – tai galva didelė, uodega kaip pagaikštis, striūkčiuodamas taip ir ain oru BsLp1, 259: Nr. 8/13. Šiuo atžvilgiu jis net prilyginamas buožgalviui: antai vienas žmogus matė medžių aukštume lekiantį bjaurų pavidalą, lyg kokį varložgalvį, su ilga uodega... BsLp2, 231–232: Nr. 4/6. Kitąsyk matyti Sparniukai nedideli plasnoja greit, o kai jis vemia ir kai neša, tai tada

panašus į žuvį; arba tai tiesiog kažin koks padaras, nei katinas, nei paukštis, labjau panašus į žuvį, pailgas ir vingiuojas kaip gyvatė VIMB, 150. (GrmTAB, 81.) Įdomu tai, kad tarp gyvų padarų, su kuriais palyginamas ar kurių pavidalu pasireiškia aitvaras, aptinkame visų trijų pasaulio lygmenų klasifikatorius: paukščius – žinduolius – šliužus bei žuvis. Tai suteikia aitvarui tarpininko, mediatoriaus tarp pasaulio lygmenų požymių.

(M. Gimbutienė, pasiduodama savo feministinėms idiosinkrazijoms, iš to, kad aitvaras gali pasireikšti paukščio – autorės noru, „paukštės“ – bei ugninės gyvatės pavidalais, daro štai kokią išvadą: „Iš aitvaro inkarnacijų gana aišku, kad ši mitinė būtybė savo kilme siekia priešistorinius Deivės Paukštės–Deivės Gyvatės laikus, o lietuvių mitologijoje priklauso Laimos–Dalios / Giltinės–Mirties veiklos sferai. Savo antgamtiška veikla aitvaras giminingas laumei“ GmbBM4, 34; (GmbDD, 52).)

Gaidys. Vis dėlto iš gyvų padarų aitvaras dažniausiai turi gaidžio pavidalą. Jau pasak Jurgio Šavinskio, kaip matėme, aitvarai atrodo kaip „laukiniai skraidantys gaidžiai“. Kai kuriose saktmėse (LPK 3464, 3478) aitvaras irgi būdingai prilyginamas gaidžiui. Antai šeiminkas, patyręs, kad kažkur dingsta jo grūdai, nueina klojiman, apvožia puodu žvakę ir laukia; ogi neužlgo užgirdęs: ant prėslo ku ku ku, kaip gaidys. Pakelias puodą – ogi gaidys, toks baltas, kad lesa, kad lesa avižas, o gurklys, tai kaip kokia terba, gal daugiau kaip pūdas avižų pareit BIR4, 160: Nr. 86. Arba šeiminkų marti atidengė tą puodynę ir pamatė raudoną gaidį besėdint ant viršaus ties gelda ir bevemiant grūdus in geldą BsLp4, 171: Nr. 82; VISV, 108. Arba šeiminkas puodą atvožęs, apšvietęs ir radęs tokį juodą gaidį raudonais brantais iš to aruodo grūdus belesantį BsJK, 230: Nr. 155; SIŠLSA, 224: Nr. 392. Pasiturinčios šeiminkės marti, niekaip negalėdama sumalti visų grūdų iš geldos, taip ir padariusi: atidengus puodą, žiūrianti – gaidys ant klabatės bevemias į geldą grūdus BsLp1, 256: Nr. 8/5; (BsJK, 207–208: Nr. 26; SIŠLSA, 143: Nr. 225). Panašiomis aplinkybėmis bernas pamatė ant kartelės betupintį gaidį, kuriam iš gerklės byrėjo grūdai MT5, 111: Nr. 1252; (TD4, 289–290: Nr. 617, 618). Kitoje saktmėje šeiminko samdinė jaujoje pagavo gaidį, kuris prižadėjo jai duoti pilną pečių vyžų; po to ir suprato, jogei tas yra buvęs eitvars SIŠLSP, 42: Nr. 12. Arba pasiturinčio ūkininko samdinė tiesiog pamato tarp vištų nepažįstamą gaidį ir supranta, jog tai aitvaras SIŠLSP, 43: Nr. 13. Arba bernas pamato aitvarus paveiksle gaidžių juodų žvilgančių SIŠLSP, 115: Nr. 93; O šeiminkė atidaro skrynį, žiūri – tupi skrynioj juodas gaidys VILD, 38. Kartais dar patikslinama, jog tas gaidys buvo aitvaras ir vėmė grūdus į geldą BsLp3, 435: Nr. 198.

Kiaušinis. Ir išsiritą aitvaras paprastai iš gaidžio (retkarčiais vištos) kiaušinio (LPK 3461). Kas norėdavo aitvarą turėti, tas laikydavo septynis metus juodą gaidį. Tas

gaidys, turėdamas septynis metus, dėdavo kiaušinį ir išpėdavo aitvarą. Kiaušinis buvęs pailgas, o per vidurį susmauktas ^{LTs4, 529: Nr. 509; VILD, 36; VISV, 101}. *Jei septynerių metų juodas gaidys padės raudoną kiaušinį ir žmogus, jį radęs, po pažaste nešiodams, duos jam išpėrėti, tai bus aitvaras* ^{BsLPI, 255: Nr. 8/1; MT5, 110: Nr. 1247}. *Jei gaidį septynis metus išlaikysi, tai jis padės kiaušinį. Tą kiaušinį reikia per metus nešioti po pažastimi – išsiperės aitvaras, kuris neš pinigų* ^{MT5, 110: Nr. 1248}. *Gaidys, išlaikytas par devynelius metus, sudeda kiaušinį, iš kuria, saka, mažna esą išpėrėtie aitvaras* ^{BsLPI2, 237: Nr. 109}. *Kiti pasakoja, būk dvylika metų gaidys kiaušinį padedąs, iš to kiaušinio išpėri eitvarą...* ^{BsLPI2, 231: Nr. 4/2}. *Išlaikyk gaidį dvylika metų, jis sudės kiaušinį, iš kurio išsiperės aitvaras* ^{TŽ3, 362; MT5, 111: Nr. 1250; BrčPP, 15}. Pavyzdžiui: *Vienam žmogui gaidys padėjo kiaušinį. Kažin kas jam patarė padėti tą kiaušinį į lovą, kad per dvylika metų išsiperėtų laimė. Per kiek laiko žmogus ir užmiršo apie kiaušinį. Kartą naktį pajuto, kad kažin kas kruta lovos gale. Žiūri – iš kiaušinio ritasi nė į ką nepanašus juodas sutvėrimas...* ^{BIR4, 149: Nr. 48}; arba štai vienam žmogui... *višta sudėjo tokį mažučiuoką kiaušinėli. Toji višta, padėjus tą kiaušinėli, pratarė: „Gaspadoriau, tau sudėjau mažą kiaušinėli, tai tu imk šitą kiaušinėli ir po pažasčia nešiook“.* „Kam man jį po pažasčia nešiot?“ – paklausė gaspadorius. „Tik tu po pažasčia nešiook tą kiaušinį dieną ir naktį“. *Jis nešiojo jį dieną ir naktį. Ir išsiskyrė iš to kiaušinėlio toks ledokas [velnias, nelabasis]. Tai paskui tas ledokas viską tam žmogui nešiojo. Užtat tas žmogus tam ledokui pautienę kepdavo. Ledokas viską jam nešė, ko tiktai norėjo: gūdų, varškės, sviesto, miltų, net pinigų. Šitokiu būdu, per tą vištą ir kiaušinėli, tas žmogus praturto* ^{BIR4, 149: Nr. 49; DvPSO, 342: Nr. 113}; arba: *Sako, vienas žmogus išlaikė 15 metų juodą gaidį, tai jis padėjęs kiaušinį. Paskui tą kiaušinį jis paėmęs ir parnešęs lovon, pakišęs po šieniku [čiužiniu], kad gulint išsiperėtų aitvaras, kuris galiausiai ir išsiperi, toks juodas byg žibinkštėlė* ^{BIR4, 153: Nr. 64; LTs4, 535: Nr. 521; VILD, 46}. Arba apskritai *Jei kuris kiaušinis ilgai neišskyla, tai jame yra aitvaras* ^{MT5, 116: Nr. 1329 (VIMB, 153–154)}. A. J. Greimo nuomone, tai, „kad patinas, o ne patelė, gali pagimdyti mitinę būtybę, gali būti išaiškinama kaip natūralaus proceso paneigimas ir viršgamtiškumo teigimas“ ^{GrmTAB, 50}, taigi transcendentinės prigimties užuomina. Šiuo atžvilgiu dar galima pridurti, kad „aitvarai yra ‘dukart gimę’, pirmą kartą kiaušinio, o antrą – zoomorfinės būtybės pavidaluose“ ^{GrmTAB, 81}, o tai irgi pabrėžia jų antgamtišką, dvasinę prigimtį.

Maitinimas (kiaušiniene). Apie aitvaro maitinimą dažniausiai kalbama LPK 3466 ir 3477 tipų sakmėse. Jau skaitėme, kaip vaikinio senelis *pasiėmęs kiaušiniene blyūdą ir peni aitvarą...* Panašiai kita šeimininkė *turėdavo kiekvieną rytą iškept pautienės blyūduką ir aitvarą pašert* ^{LTs4, 529: Nr. 509; VILD, 36}. Kiaušiniene esant aitvaro mėgstamiausią

sią valgį pabrėžia net priežodžiai: *Patiko kaip aitvarui pautienė* ^{BrčPP, 16}; *Aitvaras neneštų, kad pautienės nemėgtų* ^{PPr, 281 (VIMB, 157–158)}. Ir Baltarusijoje dar atmenama, kad *яго любимая стравя – яечня* „jo mėgstamas patiekalas – kiaušiniene“ ^{ЛП, 170: Nr. 190}. Jau Pretorijus užsiminė, kad „aitvarui reikia duoti virto bei kepto ir būtent tokio valgio, kurio dar niekas nėra ragavęs“. „Ir iš tiesų, – pasak A. J. Greimo, – Aitvaro maistas susideda pagrindinai iš dviejų patiekalų: kiaušiniene, kepto maisto, ir košės, virto maisto“, be to, „kiaušiniene yra ypatinga bent dviem pozicijomis: tai dažnai apeiginis patiekalas, pasiūlomą norint pagerbti svečius, bet tai drauge ir paukštinės kilmės maistas, pabrėžiantis savo ryšį su orine aitvaro prigimtimi“ ^{GrmTAB, 73}. Tai savaip patvirtina aitvarą buvus dievą, „dangaus gyventoją“, kurio „maitinimą“ galima būtų laikyti aukojimo palaiku. (Kitąsyk, tiesa, priežodžiai mini ir visai kitokį aitvaro „maistą“, pvz., *Surijo kaip aitvaras pakulas* ^{PPr, 289; LTs5, 302: Nr. 3928; LKPŽ, 20}; *Ryja kaip aitvaras pakulas*, tik čia šiaip jau aitvaru pavadinta visai kita mitinė būtybė – „smakas“, slibinas ^{LPP1, 102: Nr. 82}.)

Ugnis. Mįslėse raudoni kiaušiniai būdingai mena žiurojančias anglis, žarijas, ugnį (*Pilnas aruodas raudonų kiaušinių* = žarijos krosnyje ^{LTs5, 469: Nr. 5572}; *Juoda višta ant raudonų kiaušinių sėdi* = katilas ant ugnies ^{LTs5, 590: Nr. 6834}; *Raudoną kiaušinį višta juoda peri* = puodas ant ugnies ^{LTs5, 591: Nr. 6846} ir pan.); aitvaro mėgstamoji kiaušiniene – tai ant ugnies kepti kiaušiniai; o gaidys, kaip kad šiuo atžvilgiu atkreipė dėmesį ir A. J. Greimas ^{GrmTAB, 50}, – irgi žinomas ugnies simbolis (*Raudonas gaidys, juoda skiauterė* = gaisras ^{LTs5, 469: Nr. 5569}; *Roudonas gaidukas didziu balsu gieda* = gaisras ^{TŽ5, 590, 593: Nr. 344}; *Jei gaidys, užlėkęs ant stogo, gieda, lauk didelio gaisro* ^{TŽ4, 502} ir pan.). Taigi aitvaro sąsają su kiaušiniaus bei gaidžiu galima suprasti simboliškai – kaip jo sąsajos su ugnimi papildomą įvaizdį. Nes pagrindinė aitvaro raiškos ypatybė, persmelkianti visus jo požymius, išties yra jo ugingumas. A. J. Greimo žodžiais, ugnis yra „vienas iš pagrindinių jo prigimtį sudarančių elementų“ ^{GrmTAB, 50 (SvU, 41–42)}.

Keršija už nepagarbą aitvaras kone išimtinai ugnimi; kaip kad rašė M. Pretorijus, „prieš pasitraukdamas paprastai uždegą namus, kur gyveno“. Vienoje jau minėtoje LPK 3478 tipo sakmėje bernas, niekaip negalėdamas sumalti puspūrio grūdų, vienąsyk *pamatė ant kartelės betupintį gaidį, kuriam iš gerklės byrėjo grūdai. Iš pradžių bernas nusigando, o paskui paėmė lazda ir sudrožė tam gaidžiui. Bernui taip padarius, gaidys staiga virto ugnimi ir, nugriovęs pusę stogo, išdūmė* ^{MT5, 111: Nr. 1252; (TD4, 290: Nr. 618)}. Arba merga *kai duos gaidžiui pagaliu – liepsna tik išėjo* ^{UKS, 71: Nr. 140}. Panašiomis aplinkybėmis marti *atsinešė balaną, apsišvietė visur po kamarą ir pamatė ant kartės juodą gaidį. „Ar šitaip, – sako, – aš jam parodysiu!“*

Pasiėmė pagali, kad pradėjo mušti gaidį, kad muša, kad muša. O gaidys kad rėkia: „Kut-kudij, kut-kudij...“ „Ant gaidžio balso atlėkė iš klojimo boba rėkdamas: „Ką tu, bestija, dirbi, čia mūsų laimė!“ Marti neklauso. Gaidys, matydamas, kad nieko nebus, kad lėkė rėkdamas per langą, tai ir sudegino gyvenimą, t.y. sodybą BIR4, 158: Nr. 81; analogiškoje sakmėje *paskui tas gaidys išlėkdamas ir uždegęs tuos namus, ir ta [vyro] motina sudegus* BsLPI, 257: Nr. 8/5; (BsJK, 208: Nr. 26; SIŠLSA, 143: Nr. 225). Taigi ugnimi baudžia būtent aitvaras-gaidys. Ugnimi aitvaras būdingai baudžia ir LPK 3477 tipo sakmėse: pavyzdžiui, aitvarai, patyrę, kad jiems vietoj valgio pridergta, *nutaria, kad reikia tas ūkininkas uždegti, o patys pasislepia stebulėse* BIR4, 156: Nr. 75; (156–157: Nr. 76; VILD, 49) (panašiai baltarusių ЖП, 170: Nr. 190); arba *užpyko ledokai už tokias vaišes ir prieš pat gaidžių giedojimą spruko pro kreigą, padegdami tą namą* BIR4, 158: Nr. 79; arba tiesiog *paskui ir uždegė tuos namus* BsLPI, 256: Nr. 8/4; arba išmatomis pamaitinti aitvarai-gaidžiai *užlėkė ant stogo, suplusnojo, – ir užsidegė visos trobos* SIŠLSP, 115: Nr. 93. Kitoje sakmėje šeimininkė *išmetė virvagali-aitvarą atgalia ranka gatvėn. Aitvaras užpyko ir sudegino trobesius ir visus turtus* BIR4, 161: Nr. 92; LTs4, 532: Nr. 515. Kitoje sakmėje ne visi trobesiai, bet *tos tiktai trobos sudegė, katrose tas eitvars [...] užsilai-kė* SIŠLSP, 43: Nr. 12. Kitoje, užmušus aitvarą-gaidį, *po trijų dienų ir sudegė tie namai* SIŠLSP, 43: Nr. 13.

Aitvarą, kaip matėme, galima įsigyti angliuko ar nuodėgulinio pavidalu (LPK 3463). Pavyzdžiui: bernas perka aitvarą *kaip tabokierką*, paskui neiškentęs ją atidaro ir randa ten *dvi angli*, kurias, pamanęs esąs apgautas, išmeta, bet paskui toje vietoje randa prineštas dvi kupetas grūdų BIR4, 151: Nr. 57; LTs4, 531–532: Nr. 513; VILD, 40; arba šeimininkė aitvarą namie aptinka kaip *tris anglių kupetikes* VILD, 36; arba *Aitvarą galima užsiauginti su vingrius* [vengro = žiniuonio] *kombinacija. Vingrius duos unglį...* UKS, 71: Nr. 141; arba *Kad pagauna ledoką, tai anglion pavirsta* DVPSO, 340: Nr. 110 (plg. 342, 396: Nr. 113); arba: *Nuvažiavo jie į Rygą, o po turgų žmogus nešioja nedėgulį, t.y. velnią, aitvarą*; vyrai nusipirko, bet paskui pamanę esą apgauti, tad pakeliui įkišo nuodėgulį į pušies drevelę, o po kelerių metų tą drevelę rado pilną pinigų BIR4, 151: Nr. 56. Arba norint aitvarą prisivilioti, reikia *pripilti prapiestin anglių, ir jei taip iš eilės per tris naktis dingsta iš piesto angliai, tai reiškia, kad su ledoku galima sutikti* BIR4, 157: Nr. 79. (A. J. Greimo nuomone, tai, „kad jis gali egzistuoti kaip anglis, būti degimo procesu redukuotas į šią minimalinę egzistencijos formą ir atgimti iš naujo, turint galvoj taip pat, kad jis dažnai išivaizduojamas kaip paukštis“, leidžia „atstatyti palyginti aiškų lietuviškojo *Phoenixo* vaizdinį“ GrmTAB, 78.) Kartais ir būva aitvaras *kamine* BIR4, 160: Nr. 85 arba išlekia bei parlekia pro kaminą ir pan. VIMB, 168. Todėl jis būdingai suodinas, kaip kad aišku iš priežodžio: *Suodinas kaip aitvaras*

LPP1, 102: Nr. 84. O kaip jau matėme ir dar nesyk matysime, vienas iš būdingų aitvaro pavidalų yra *pagaikštis* (pavyzdžiui, *matom – atdriūksi aitvaras kaip pagaikštis...* VILD, 35; VISV, 101; kitąsyk tiesiog *tas pagaikštis buvo aičvaras...* VILD, 51; *Kai pamatysi lekiant oru raudoną pagaikštį, žinok, kad aitvaras pinigų te neša* LKŽ1, 46 ir pan. VIMB, 148–149), arba *kačerga*, t.y. žarsteklis; antai J. Balys prisimena savo tėvo žodžius: *Kaip ten yr, kaip ne, bet ir aš mačiau pastogėn palekiančią „ugninę kačergą“* BIA2, 145. Visa tai irgi neabejotinai pabrėžia jo ryšį su ugnimi. Pagaliau, *Kai aitvaras pasirodo, žmogui užima kvapą, jaučiamas dūmų kvapas*; o *Raiste, kur aitvaro gulėta, išdegusi žolė, lyg ugniavietė* BrėPP, 15.

Ir pasirodo aitvaras, kad ir kokio būtų pavidalo (į šį šiaip jau irgi atkreiptinas dėmesys), dažniausiai ugingas (LPK 3468): *sykį mergos žiūri – vitinks, vitinks aitvaras, kaip pagaikštis, visas raudonas, kaip ugnis*; nors tai bent iš dalies priklauso ir nuo to, ką aitvaras neša, nes *jeigu aitvaras raudonas, tai su pinigais; jei neša baltą daiktą, tai ir aitvaras baltas; o jei aitvaras tuščias, tai suglebęs kaip mazgotė* BIR4, 153–154: Nr. 65; LTs4, 534: Nr. 519. *Aitvaras, kai eina dykas, tai šviesus kaip mėnulis, o pilnas – raudonas kaip liepsna, lankais rangos, kaip abrusas [rankšluostis], tik švyst – žaibo greitumu* UKS, 71: Nr. 140. Kita vertus, *aitvaras kad pilnas oru lekia, tai tamsus, o kad tuščias – tai šviesus* BsLPI, 259: Nr. 8/13; (BsJK, 206: Nr. 23; SIŠLSA, 216: Nr. 372; SIŠLSP, 41: Nr. 10; TD7, 130: Nr. 252). Arba *Aičvaras kaip pilnas – mėlynas, o kaip dykas – šviesus smenga, t.y. lekia* LKŽ1, 32. Arba *aitvaras, kaip neša pinigų, išrodo nei ugninė kačerga* BsLPI, 255: Nr. 8/2. A. J. Greimo nuomone, „Ši pinigų nešančio Aitvaro ugingą pavidalą – o pinigai, apie kuriuos eina kalba, yra, žinoma, auksiniai – reikia identifikuoti su ‘degančiais pinigais’“ GrmTAB, 77. Pinigai tautosakoje išties paprastai „dega“, todėl nenuostabu, kad ir aitvaras, nešdamas pinigų, yra ugingas (pasak A. J. Greimo, ir anglies pavidalas leidžia numanyti ryšį su auksiniais pinigais GrmTAB, 45). Nors nešulys gali būti nutylimas, o aitvaras vis tiek ugingas. *Mano tėvas, – pasakojo A. Vaičiulis, – matė lekiant aitvarą pro Žalakiškius. Jis buvo ugninis, visas raudonas, didumo kaip pagaikštis*; nors šiaip *aitvarai yra visokio didumo ir spalvos: kartais yra šviesūs, dideli, o kartais raudoni kaip varis, kartais geltoni. Kada yra dideli, stori ir šviesūs – tai tada jie javus neša, o kada maži – tai pinigų; jei varinius – tai raudoni, jei auksinius – tai geltoni* BIR4, 154: Nr. 66. *Aitvaras tai, sako, toks ugninis pagaikštis, ilgo žalčio paveiksle, oru lekia pasiuščiuodamas. Kuris neša raudonuosius [auksinius], tas raudonas, kuris neša sidabrinus pinigų, tai baltas, kuris neša kitą ką nors, tai bliednas [blyškus] arba pilkas* RSPS, 325: Nr. 179. Ir *daug žmonių jį buvo matę vidurnakty lekiant taip ilgą, kaip šienkartę, ir taip raudoną, kaip ugnį*, o apskritai, *kad jis pinigų nešė, tai jis raudonas; kad javus, tai mėlynas; kad varškės, tai balts* Litv, 389. (Plg.

baltarusių: *Вечаром яго можна часам бычыць на небе, як ляціць вогненны, чырвоны – золата нясе, як цёмна, чорна – збожжа, снапы* „Vakare jį galima kartais pamatyti danguje, kai lekia ugninis, raudonas – aukšą neša, kai tamsus, juodas – grūdus, javus“ ЛП, 170: Nr. 190; pasirodo jis čia ir žalčio pavidalu ЛП, 363: Nr. 609.) Kitąsyk aitvaras buvo kaip didelio kirmino arba gyvatės paveiksle, ilgumas nuo sieksnio, drūtumas kaip metų paršelis, o pilnas smetonos pririšęs buvo drūktesnis, kaip maišas grūdų pripiltas. *Kai lėkė tuščias, tuokart uodega vyniojosi ir iš uodegos galo lėkė kibirkštys. Kai pilnas, taip slinko kaip maišas ant tvoros. Aukštyn į tą butą atlėkęs, į kurią neša, liūdavo pro čiukurą į tą svimą...* BIR4, 154: Nr. 67 (dar pro čiukurą aitvaras įlekia BIR4, 156: Nr. 76). Šiaip aičvarai gyvena klėtėse, kamarose arba net pastogėse. *Išlekia per pastoges ar pazalabius [užlubius]. Prie turtingųjų žmonių namų daugumas yra matę išlekiančius ar įlekiančius ugninius pagaikščius* RSPS, 326: Nr. 181• (VIMB, 150–151•)

Aitvaras ir savaimė ugingas, nepriklausomai nuo nešulio. Pasak Jurgio Šavinskio, kaip matėme, aitvarui „iš uodegos matyti žyrant ugnies kibirkštis“; liepsnojantį skrendantį jį aprašė ir A. Schleicheris. Pasak P. Višinskio, „Aitvaras pasirodo ugnies kamuoliu, panašiu į saulę arba į buožę; jei jis neša pinigų, tai iš jo uodegos žyra kibirkštys; kartais jis pasirodo liepsnos pavidalu“ БИИАХЖ, 150; (VšnR, 202)• Vienas ūkininkas naktį *matė ant jų lekiant tokį didelį paukštį, ilgu kaklu, ir iš subinės kibirkštys lėkė, ir prie jų nutūpė*; tatau buvo aitvaras, kuris jam nešė turtą BIR4, 155: Nr. 69• Arba štai vaikas *pamatė atlekiant paukštį, kuriam per uodegą švyst švyst liepsna ejo* BIR4, 155: Nr. 72• O vieno ūkininko duktė tiesiog *pamatė ant kluono stogo raudoną aitvarą*, taigi ugnies spalvos BIR4, 155: Nr. 71• Ir apskritai kartais *Aičvaras toks kaip pagalys – raudonas toksai* LKŽ11, 254• Vienas žmogus kartą *matęs vakare per orą lyg kulką lekiantį aitvarą, kuro užpakalij ugingas brūkis likęs, ale po pora akies mirksnų vislab prapuolę*; panašiai kitas *pamatė ugingą kulką katilaičo didume* BsLP2, 236: Nr. 4/22, 23• Arba štai aitvaras *tik sužibėjo kaip ugnis ir išlėkė per aukštini* BIR4, 161: Nr. 90• Kitąsyk nusileido *jaujon aitvarai, kaip trys ugninės žalgos, t.y. kartys, vytys* BIR4, 157: Nr. 77• Vienas žmogus *atvarą lekiantį matė ilgą lyg šienkartę, visas lyg žėplianti geležis proraudonė išveždėjo, pryšakis labai stors buvo, užpakalis – plons, lekiant vinguravo su ta plonaja uodega* BsLP2, 232: Nr. 4/8• Kitas vėlgi *matęs a[į]tvarą visai ištįsą lekiantį. Iš jo pryšakio tryško ugingi žarai. Jis buvo šienkartės storume ir kokių penkių metrų ilgs* BsLP2, 231: Nr. 4/5; BsJK, 53: Nr. 2• Kitas irgi *matęs a[į]tvarą kai kokią šienkartę per šalia buto stovinčią liepą persidriekiant. Tas pavidals visas žėrėjo, tik vien galva juoda buvo* BsLP2, 231: Nr. 4/4 (233: Nr. 4/13); BsJK, 53: Nr. 1• Šitie yra ilga raudona liepsna. Priešakis turi šunies pavidalą, o antras

galas turi šluotos pavidalą TD7, 130: Nr. 252• Apie vieną pasiturinčią šeimą *aplinkiniai spėdavo, kad jiems aičvaras turtą nešąs. Kai kurie net matė, kaip ugninis pagaikštis padebesiais atlėkęs ir į klėtį įlindęs* RSPS, 324: Nr. 176• Z. Slaviūno informantės pasakojimu, *Aš pati mačiau skrendantį aitvarą. Dar piemenė būdama ganiau pamiškėj galvijus, tai ir mačiau, kaip jis kalno link skrido. Jis buvo ugninis ir ilgas kaip gyvatė, skrido uždamas ir tarškėdamas* SlvMR, 327•

Meteoras. Todėl nenuostabu, kad aitvarai kartais tapatinti su meteorais (krintančiomis žvaigždėmis), antai T. Narbuto NrbLM, 178, jį pažodžiui kartojo L. A. Jucevičiaus JcvR, 541; J. Lelewelio Llw, 457• Jucevičius kitur dar priduria nuo savęs: „Oro aukštybėse dega meteorai, mūsų liaudies manymu, yra piktosios dvasios, išėjusios iš pragaro apvaginėti vargšų žmonių. Tokių piktybių dvasių vaigišiu, sako, galima pirkti Rygoj iš vokiečių, o kartais Karaliaučij, Klaipėdoj ir Mintaujoj“ JcvR, 180 (taigi meteoras aiškiai prilyginamas aitvarui, nešančiam savo šeiminkams iš kitų privogtą turtą). B. Buračo apibūdinimu, žmonės aitvarą „vaizduoja kaip šviesų kokį kūną, skraidantį padebesiais, lyg kokį meteorą ar šiaip kokią lekiančią šviesą“ BrčPP, 15• J. Balio nuomone, viena iš aitvaro apraiškų net kilme galinti būti susijusi su meteorais, ar meteoritais: „Aitvaro įsivaizdavimas ugninio pagaikščio pavidalu galėjo atsirasti žmonėms netikėtai pamačius krentant meteoritus“ BIR2, 92• Apskritai Baliui „aitvaro kilmė aiški“: tai „pirmoj eilėj meteorologiniai reiškiniai – krintančios žvaigždės [būtent meteorai], šiaurės pašvaistė. Juk tai gyvi aitvarai!“ BIA2, 145, „toliau – iš kaminų kylą dūmai ir žiezirbos“ BIA2, 146• Pridurdamas kometas, Balį kartoja Z. Slaviūnas SlvMR, 327• O štai P. Dundulienės įsitikinimu, aitvaro vaizdinsy stačiai esąs žmonių sukurtas „stebint krintančius meteorus“ DndŽ, 125; (DndMR, 131)• Iš tiesų, *Kada žvaizde lak, švist par dangiu, saka (žmonės): „eišvars su pinigais lak“* GrmTAB, 77• Arba štai žmogus prisipažįsta: *Kai, jaunas būdamas, jodavau nakties, tai kartu su kitais matydavau, kaip žvaigždės driūkt driūkt driūkt driekiasi tolyn tolyn. Tada šaukdavom: „Aitvaras! Aitvaras!“* VILD, 35; VISV, 101• Nors sąsajų esama, vis dėlto toks „meteorologinis“ aitvaro kilmės aiškinimas, kaip kad pabrėžė ir N. Vėlius, yra perdėm supaprastintas VIMB, 140• Šiaip ar taip, tokios aitvaro sąsajos aiškiai pabrėžia jo uginę ir dangišką prigimtį.

Šviesa. Kito žmogaus prisipažinimu, *Aš daug kartų aitvarą mačiau, ale vis vienokį šviesų, lyg žvaigždę, kokia 1½ metro ilga, pryšakij 7 cm stora, užpakalinop visai į smailumą ištįsusi taip, lyg koks stors botkotis* BsLP2, 233: Nr. 4/11• Nors tai gal ir ne daugiau nei palyginimas, nes aitvaras būdingai žiba, žėri, švyti. Todėl nenuostabu, kad *Aitvarą žagariečiuos vadina „švitelis“, gruzdiečiuose šviesą, palei žemę ainančią, vadina „žaltvikša“, pas mus*

(*Trumpaičiuose*), *rodos, asmi girdėjęs – „žaltviska“*. Iš *gruzdiečių J. Staponaitis iš sodžiaus Račių sakė, kad vis tas pats: tiek „aitvars“, tiek „švitelis“, tiek „žaltvikša“* BSLP1, 260: Nr. 8/14; SIŠLSA, 145: Nr. 230; (VIMB, 144; GrmTAB, 78, 105; DndMR, 131). (Prisiminkime A. Schleicherį, apie aitvarą teigusį, jog „galimas daiktas tų pasakojimų priežastis yra žaltvykslės fenomenas“.) Vienas žmogus prisipažįsta: *Kitą kartą atvarą visai pagal žemę lekiantį mačiau. Tasai visas žvilguodis buvo* BSLP2, 235: Nr. 4/17; LTS4, 533: Nr. 517. Kito aitvaro spalva mėnesio šviesai prilygo BSLP2, 232: Nr. 4/7. Kitas buvo šviesbaltis, lyg mėnulis, galva boso didume užpakaliop link nusismailinus, su dar ilga oboliuota uodega, tartum ugningos kulkos ant uodegos užvertos BSLP2, 235: Nr. 4/18. Arba galva buvo raudona, šviesi kaip mėnuo, uodega pilka, kaip driežo tokios mados, ilgumas – uolekčio SIŠLSP, 118: Nr. 100. (Prie pastarųjų pavyzdžių galima pridurti, kad „būdvardis šviesus yra pastovus tautosakos tekstų mėnulio epitetas“ JsnMJM, 483, tad ir aitvaro palyginimas su mėnuliu gali būti tik pavaizdi priemonė jo šviesumui pabrėžti.) *Aičvaras – lekia tokia ilga kaip kačerga pašvaistė, tas vienas galas tokia uodega* LKŽ17, 464. Arba *per dangų lėkė šviesus kaip kačerga. Drykt, drykt ir nudryksėjo* LTS4, 533: Nr. 516. Arba štai žmogus, eidams nekuri vasaros vakarą su savo draugais, vienu sykiu pamatęs atvarą šviesgeltoną, ilgą ir storą lyg šienkartę į rytus belekiantį BSLP2, 234: Nr. 4/14. Kitas matęs vasarą pavakare baltai šviesų daiktą plaštakos platume, apie 1 m ilgia susitraukiant (susiriečiant) ir vėl išsitiesiant per medžių viršūnes teipo tolyn besidriekiantį BSLP2, 234: Nr. 4/16. Kitas matė nekuri vakarą atvarą lekiant. Tasai labai šviesus buvęs, su smailiu snukiu, už kuro pailgs lyg nupampusi kulka jo pilvs buvo, prie to vėl plona uodega BSLP2, 233: Nr. 4/10. Kitas vėl matęs rytmetį labai šviesų atvarą lyg kokią šienkartę ant kaimyno kiemo nusileidžiant ir prapuolant BSLP2, 236: Nr. 4/21. Kitur tiesiog Vieną vakarą lėkė ilga šviesa, ji ilkė į tą skūnią TD7, 130: Nr. 252.

Aitvaras ne tik pats šviesus, švytintis, bet ir jo pasirodymas būdingai susijęs su nušvitimu, ryškia šviesa. Pavyzdžiui, aitvaras *tik padrykt, padrykt pro sodą svirno link. Nušvito net žemė, o virš mūsų galvų toks kaip rankšluostis šviesus, beveik gelsvas, padrykt, padrykt ir nutūpė ant svirno* LTS4, 534–535: Nr. 520; LFCh, 86–87: Nr. 160; VILD, 40; VISV, 103. Arba aitvarui išlekiant, tik nušvitę nušvitę, suūžę ir prapuolę BIR4, 160: Nr. 86. Kitąsyk žmogus, pamatęs aitvarą, pasakoja: *Atmerkiu akis, gi net nusigandau, misliau: „Klėtis dega, kad šviesu apie kubilą“*. Ale pamačiau: aitvaras atsistojęs kad sukas, kad sukas, kaip gimapusė po kubilą BIR4, 160: Nr. 87; LTS4, 539: Nr. 528. Arba štai belaukdamas aitvaro *Kartą Musteikis sėdi ir mato – pasirodė šviesa* VILD, 45; VISV, 106; kitąsyk *Šviesa tiktai švystelėjo* VILD, 45. Prisiminius aitvarą kaip *ugningą kulką katilaičo didume* (žr. aukščiau), įspūdį daro žmogaus pa-

sakojimas, kaip vieną vakarą *jam namon einant ir pipkį berūkant, pipkis pradėjo žibėti. Jį vos nutvėrus – ir rankos [žibėjo], tartum pipkio šviesybė prie rankų prilipo. Paskui ir barzda pradėjo žibėti, nuo kuros šviesybę benubraukiant, rankos šviesybė lyg apkrėstos tapė. Tuomžyg ir pečiai pradėjo žibėti, ir jis visas didžioje šviesybėje beesąs pasijutęs. Atsisukęs jis išvydęs visai žemai šalia savęs ugningą kulką katilo didume tolydžiaus tolyn besitraukiant* BSLP2, 237: Nr. 4/24. Panašiai kitas žmogus su saviškiais vakare vattelėje iš Tilžės parsivardams, netoli namų didelioje šviesybėje pasijutęs. *Apsidairęs pamatęs lyg vynplėčkę, baltą lyg mėnūtį, neaukštai nuo žemės pro juos su kaklu pro pirm prasitęsiant. Prie jos dugno, tarytum su teip pat šviesu šnūru prikabinata, dviejų kumščiu didumo raudona kulka paskui driekusis. Didė šviesa be jokių žarų buvus ir po kokio 1½ minuto, ant žemės nusileisdama, prapuolus* BSLP2, 237: Nr. 4/25. (Šia aitvaro pasirodymo ypatybe savo suliteratūrintuose ir tiesiog literatūrinuose padavimuose pasinaudojo V. Krėvė-Mickevičius: „Tik vienu metu lyg sužabavo, lyg jo svirnelis užsidegė, taip sušvito aplinkui“; „Vėl sušvito, ir kaip juosta šmokšterė[jo] per dangų“ TŽ3, 340; „staiga sušvito visas kiemas“; „staiga sušvito aplinkui“ MT3, 16, 41.)

Antropomorfinis pavidalas. Sulig Jurgio Šavinskio pranešimu, kaip matėme, aitvarai esą „dvasios, kai kada pasirodančios žmogaus pavidalu“. Ir pasak M. Pretorijaus, aitvaras „esąs iš išvaizdos kaip žmogus, su neįtikėtinais didėlėmis rankomis ir pėdomis“. K. Capellerio XIX a. pabaigos Mažojoje Lietuvoje užrašymu, aitvaras *žmogišką pavidalą turėjo* Livn, 389. Tautosakoje jis kartais irgi antropomorfiškas: antai viena tarnaitė ant aukšto pamačiusi vyrų su mėlyna sermėga ir raudona kepuraitė ant pantelio sėdinti BSLP2, 236: Nr. 4/21. Kitąsyk samdinė *Tik duris pravėrė – kad pamatė senį didelį, kuprotą, apžėlusį, baisu pažiūrėti. Tai buvo aičvaras* RSPS, 324: Nr. 176. Arba štai: *Ale bet tas aitvaras vis ten beslankiodamas apė tą gaspadorių, ir jam pagailėjo jo, ir jis ėmęs pasivertė į jauną vyrą ir atėjo jis pas tą gaspadorių per berną* BSLP14, 169–170: Nr. 81. (Žmogaus pavidalu – „jaunas, gražus bernelis“ ar „jaunas, augalotas vyras“, kartais „geltonplaukis“, kartais „čigonas“, o kitąsyk „senelis“ – aitvaras, nusileidęs žemėn, paprastai apsireiškia V. Krėvės-Mickevičiaus literatūrinuose padavimuose MT3, 17, 22, 32, 35, 36, 39, 43, 45, 54, 57, 61–62, 78; Krėvė kar-toja P. Dundulienė DndMR, 133–134; DndK, 67; DndŽ, 136; tačiau toks Krėvės aitvaras su autentiškais tautosakos duomenimis, kaip pabrėžė J. Balys, turi ne ką bendra BIA2, 142–143). Kitąsyk aitvaras pasirodo kaip *kažkas raudonas – lyg tai žmogus, lyg paukštis* VIMB, 153.

Angelas. T. Narbutas užsimena apie kažkokias „Prūsijos kronikas“, esą pasakojančias, kaip XIII a. ką tik pasikrikštijusius prūsus apnikę aitvarai (*Succubis et Incubis*), o pagonių žyniai aiškine, jog tai „aukštieji dievai užsiundę

tas piktas dvasias kaip bausmę už atsisakymą šlovės ir tikėjimo“^{NrbLM, 178–179} (nors žinia, net jei neprasimanyta, gana abejotina, nes neaišku, kas iš tikrųjų buvo pavadinta žodžiais *Succubis et Incubis*, o jokių patikimų duomenų apie aitvarą prūsų tradicijoje nėra išlikę). Šiuo atžvilgiu įdomūs būtų sakmių teiginiai apie tai, kad aitvarus velniai siųsdavo *žmonių monyt* arba kad aitvarai tiesiog yra atsiradę iš *susisiekimo velnių su žmonėmis*^{VIMB, 156}, jei už „velnių“ vardo įtartume slypint senuosius dievus. Aitvaras tąsyk būtų lyg koks dievų pasiuntinys, savotiškas senojo tikėjimo „angelas“. Panašiai A. J. Greimo nuomone, kadangi, pagal archajinę pasaulėžiūrą, „pats atradimo faktas galėjo būti išaiškinamas tiktai kaip dovana, priklausanti nuo adresanto suverenaus noro“, tai ir aitvaro atradimas, vadinasi, „priklauso grynai nuo nežinomo, bet aktyvaus veiksnio, atsiunčiančio aitvarą“^{GrmTAB, 83, 84}, kaip kad angelas yra siunčiamas Dievo.

Šiaip ar taip, B. Buračo apibendrinimu, „aitvaras nešas nei blogas, nei geras. Kas jį mylės ir gerai prižiūrės, tam jis didelius turtus sukraunąs. Kuris aitvaro negodija, nemyli, tam jis pikta darąs, kartais net skaudžiai keršijąs“^{BrcPP, 15}. Ir Z. Slaviūnas aitvaro būdą apibendrina panašiai: „Aitvaras esąs žmonių bičiulis – pas ką prijunksta, tam neša visokių daiktų“, tačiau „aitvaras geras tol, kol jam esi geras“^{SlvMR, 327}. (Ir Baltarusijoje pabrėžiama: *Але яго трэба шанаваць* „Tačiau jį reikia gerbti“^{ЛП, 170: Nr. 190}.) Bet juk tą patį bent iš dalies galima pasakyti apie kiekvieną dievybę (netgi krikščioniškąjį Dievą, už tam tikrų elgesio normų nesilaikymą grasinantį įvairiomis bausmėmis ir pragaru). N. Vėliaus duomenimis, apskritai „didesnėje lietuvių liaudies sakmių dalyje yra vaizduojamas žmonėms tarnaujantis aitvaras. Šeimininkai jį laiko savo namuose, gerbia ir maitina“^{VIMB, 157}. Vienoje sakmėje pabrėžiama, kad jis nebijo pašventinimo: *Aitvaras, nepažinęs, ar šventyta, ar ne, lunkus vis nenustojęs vilkės*; ir paskui dar priduriama: *Mat jis neša iš didžiausios malonies*^{BsLPI3, 369: Nr. 164}. O V. Krėvės-Mickevičiaus teigimu, aitvaras tiesiog esąs „ne piktoji, bet geroji dvasia, žmogui palanki, drauginga“^{MT3, 8}; tai jis nesyk pabrėžė savo literatūrinuose padavimuose („gali jam pasiskusti, visus savo vargus papasakoti – išklausk, padės ir išgelbės“; „aš žmonėms pikta nedarau“; „juk aš ne pikta dvasia, kuri žmonėms kenkia“; „Aš esu aitvaras ir niekad os žmonėms pikta nedarau be reikalo“)^{MT3, 39, 54, 62, 78}. Plg. priešodį, išties liudijantį teigiamą į aitvarą požiūrį: *Apsidžiaugė, lyg su aitvaru būtų susidraugavęs*^{PPr, 281}. Todėl aitvarą, juoba turint galvoje minėtus jo kaip mediatoriaus požymius, galima būtų laikyti savotišku lietuvių „hermiu“ ar „merkurijumi“ (plg. Merkurijaus įsivaizdavimą skraidančio ugninio žalčio pavidalu viduramžių alchemijoje), ar net išties lietuviškuoju „angelu“ (istorijos eigoje „nu-

puolusiu“ ligi demono). Juoba kad savo funkcijomis bei išvaizda aitvaras iš dalies ir atitinka senovės graikų „Gerąjį daimoną“, *Ἄγαθός δαίμων*^{VIMB, 167}.

Tam neprieštarautų ir pagrindinė aitvaro funkcija – nešti vienokias ar kitokias gėrybes^{VIMB, 160–164}, kurių tik pats materialiausias įvaizdis yra maistas bei pinigai (A. J. Greimas antai yra atkreipęs dėmesį į „jo parūpinamų pinigų transcendentinę kilmę“^{GrmTAB, 79}). Pasak priešodžių, *Neša pinigus kaip aitvaras; Gal jam aitvarai prineša?* ir pan.^{LPP1, 102: Nr. 82; (LKPŽ, 20)}. Bet kartais jis (kaip, beje, ir angelas šiuolaikine jo samprata) tiesiog įkūnija sėkmę: *Kam sekasi, tam ir aitvaras neša*^{LPP1, 102: Nr. 86}. Kaip laimė ir sėkmė tad *Ir aitvaras ne visados pinigus neša*^{LPP1, 101: Nr. 80; PPr, 186}. Aitvaras pavadinamas ir *skalsinu, skalsininku*, o tai reiškia, kad jis ne šiaip neša iš kito privogtą turtą, kas gal atitinka jau iškreiptą jo įvaizdį (nors plg. būdingą graikų Hermio ryšį su vogimu bei vagimis), o tiesiog *duoda skalsą*, ir tai, N. Vėliaus nuomone, yra jo seniausia, pirminė prasmė^{VIMB, 171–172} (pavyzdžiui, žmogus *žiūri, kad ant bičių avilio trys smilgos padėtos. Tai, matai, jų tokia skalsa būdavo, kaip trijų vežimų*^{VILD, 46; VISV, 106}). Plg. ir nesyk jau probėgšmiai užsimintą jo pavadinimą tiesiog *laime*; ir Gudžiūnuose, Kėdainių r., užrašytą jo pavadinimą *laimykas*^{LKŽ7, 55; (GrmTAB, 73, 104)}. Galiausiai nenuostabu, kad pastarųjų laikų kasdieniame suvokime aitvaras jau gali eiti ir visai žemiškų sėkmės priežasčių metafora: *Aitvaras visiems darbštie(sie)ms turtus neša*^{LPP1, 101: Nr. 77; PPr, 27; LTS5, 346: Nr. 4689}; *Aitvaru turtėjau, kol prakaitą liejau*^{PPr, 27}; *Tinginiui nė aitvaras neprineš*^{PPr, 53; LKŽ1, 46}. Nes *Ir aitvaras veltui pinigų neneša*^{LPP1, 101: Nr. 80; PPr, 294}. Be to, *Ir aitvaras turtų neprikraus, jei kišenė skylėta*^{PPr, 186}; *Aitvaras neatneš, kad savo neturėsi*^{LPP1, 101: Nr. 80; PPr, 161}; nes *Turtingam ir aitvaras neša*^{LPP1, 102: Nr. 86; PPr, 301; LTS5, 186: Nr. 1889; LKŽ1, 46}. (GrgMAF, 151; BgR3, 340.) Kiekvienas žino: jei Dievas nepadės, – dirbk nedirbęs, vark nevargęs (kaip toje sakmėje apie Dievą ir artoją).

Aitvaras kartais tiesiog ir pavadinamas angelu. Antai vienoje LPK 3477 tipo sakmėje, aitvarams padegus namus, patiems pasislėpus stebulėje, o bernui stebulę užkalus ir įmetus į ugnį, šeimininkė *bėgiojo aplink degančius namus, rėkdama: „Kad ir viskas sudegtų, kad tik aniuolėliai nesudegtų!“* Bet aniuolėlių jau nerado, todėl užpuolė berną: *„Tu prakeiktas, per tave aniuolėliai sudegė – eik šalin nog mūsų!“*^{BsLPI3, 436: Nr. 199; VISV, 108–109}. O vienoje LPK 3478 tipo sakmėje, bernui užmušus aitvarą-gaidį, šeimininkė *rado šalia girnų užmuštą gaidį, kuris buvo aitvaras ir vėmė grūdus į geldą. Ūktvėrė [ūkininko žmona] atbėgo rėkdama: „Oi, tu neprietėliau, tu užmušei mum aniolėlį*^{BsLPI3, 435–436: Nr. 198} arba *angelėlį*^{MT5, 111: Nr. 1251}. Kitoje sakmėje batsiuviui kažkas naktimis ėmė už jį dirbti darbą – siūti batus, ir tokius, kad už juos gaudavo dvigubai;

vieną kartą, *norėdamas sužinoti, kas taip daro, pasiliko sergėti. Ir pamatė nakties viduryje atlekiant du aniuoliukus. Radę ant stalelio padėtą darbą, sėdosi ir dirbo* BIR4, 163: Nr. 97 (nors ši sakmė iš dalies veikia primena pasakojimus ne apie aitvarus, bet apie kaukus). Poroje J. Elisono pateiktų pasakų (ATU 555) panašų į aitvaro vaidmenį atlieka pats Dievas. Vienoje *Gyveno neturtingi žmonės, kurie nieko neturėjo valgyti. Pradėjo jie prašyti Dievą, kad jiems primaltų pilnas girnas miltų. Dievas primalė; kitoje neturtinga moteriškė Dievo Senelio paprašė: „Duok mums tiek grūdų, kad kai tik ateičiau prie girnų malti – jos būtų visuomet pilnos...“ „Gerai! Bus!“ – tarė senelis, kuris mat buvo Dievas* MT9, 120: Nr. 294, 295.

Aitvaras ir kaukas. N. Vėlius pagrįstai yra atkreipęs dėmesį į tai, kad „Sakmės apie aitvarus ir kaukus turi daug bendrų bruožų. Pasitaiko, kad tame pačiame siužete figūruoja čia aitvaras, čia kaukas“, tačiau „sakmių apie aitvarus žinoma visoje Lietuvoje“ ir jų užrašyta apie tūkstantį, o „sakmių apie kaukus užfiksuota vos kelios dešimtys ir tikrai Žemaičiuose“ VIMB, 129; (BIA1, 104) („Sakmės, kuriose aitvaras vadinamas kauku, sudaro apie 15 procentų visų sakmių apie aitvarus“ VIMB, 145). Vis dėlto jau M. Pretorijus, kaip matėme, jautė reikalą pabrėžti juos griežtai skiriantis. Pasak jo, kaukučiai gyvena apačioje, o aitvaras – „viršuje, virš žemės“. Jau buvo užsiminta apie aitvaro gyvenamąją vietą pastogėje ir įlėkimą bei išlėkimą pro pastogę, lubas, čiukurą, kamina. Ir palyginimas sako: *Apsigyveno kaip aitvaras palėpė* BrčPP, 16, taigi viršuje, viršutinėje namo dalyje (simboliškai atitinkančioje dangų). N. Vėlius apibendrinimu, „aitvaras labiau susijęs su dangum, ugnim, virtū ir keptu maistu, paukščiais, arkliais..., o kaukas – su žeme ir vandeniu, žaliu maistu, gyvuliais, amatais“ VIMB, 196. N. Vėlius lietuvių aitvarą ir kauką šiuo ir kitais atžvilgiais, beje, gretino su indoeuropiečių dievais dvyniais, ypač (atsižvelgdamas į aitvaro ryšį su arkliais [GrmTAB, 89]; suvelia karčius, pasiverčia arklių šukomis ir kt.) su vedų Ašviniais VIMB, 193–197. Priminę dargi „žirgelius“ (lėkius) ant kraigo, pro kurį įlekia bei išlekia aitvaras, N. Vėliui pritarė V. Ivanovas su V. Toporovu ИвнТпв)БК, 167–172. A. J. Greimas irgi pabrėžė kaukų ir aitvaro tarpusavio opoziciją bent keletu požymiu: „kaukai yra chtoninės būtybės, tuo tarpu aitvaras yra orinė būtybė“; „kaukai maitinasi žaliu maistu [...] tuo tarpu aitvaras – virtū arba keptu maistu“; panašią opoziciją sudaro „kauko padėta skiedra“ ir „aitvaro palikta anglis“; „pirmasis gali išriedėti iš kuilio pauto, antrasis išsiperi, panašiose sąlygose, iš gaidžio kiaušinio“; „aitvaras yra drauge ugnies ir oro padaras“, o „kaukas, savo ruožtu, susideda iš kitų dviejų pagrindinių elementų: žemės ir vandens“ bei kt. GrmTAB, 36, (39), 45, 49, 57, (75–76, 83). Kauką su aitvaru atitinkant mitologinę „dvinarę struktūrą“ pabrė-

žė ir G. Beresnevičius: „Dvinarės struktūros baltuose apskritai ypač populiaros ir užima mazginius mitologijos taškus. Dvinariškumas gali pasireikšti ir dangaus bei požemio valdovų diadoje, ir pačiame žemiausiame mitologijos sluoksnyje, turiu omeny kauką ir aitvarą, prieštarinę ir drauge per opozicijas susijusią diadą; galimas dalykas, anksčiau šios lietuviško folkloro mitinės būtybės turėjo dievybių rangą. Kaukas yra neabejotinai chtoniška būtybė, barzdota (kitas kauko vardas – barzdukas), jie gyvena po žeme, atrodo kaip maži žmogeliukai, neša naudą, gėrybes, jie maitinami pienu, alumi, kitokiais gėrimais. Akivaizdžiai kauką reikia priskirti kairiajam šios opozicinės poros poliui, tuo tarpu aitvaras yra visiškai prieštaringas kaukui, tipiškas dešiniojo poliaus atstovas – jis gyvena virš žemės, skrieja oru, panašus į ugninę gyvatę ar ugninį pagaikštį, aitvarai maitinami virtū ar keptu (atitinkamai: karštį perėjusiu) maistu. Jei kairysis šios poros asmuo susijęs su žeme (požemiu), dešinysis su viršumi, dangumi, jei kairysis barzdotas (chtoniškumo požymis), dešinysis tikrai bebarzdis (ugninė galva!), jei kairysis siejamas su vandeniu, skysčiais, dešinysis – su ugnimi. Tokią pačią diadą matome Velnio (kairysis polius) ir Dievo (dešinysis) atveju“ BrsnEŽK, 104–105. Tai irgi neprieštarauja aitvarą galėjus būti savotišku senovės lietuvių „angelu“. Ir būtent aitvarui, matyt, iš tikrųjų yra skirta Valančiaus žinia (1848 m.), kurioje tasai pavadintas „dievaičiu“ (nors ir akivaizdžiai supainiotas su kauku): „Išvydę lekiant oru pagal netoli žemės ugnį, sako dievaitį Kauką nešant grūdus...“ VlnR2, 338.

VARDO ETIMOLOGIJA

Matyt, seniausias mus pasiekęs žodžio *aitvaras* aiškimas priklauso Jonui Lasickiui, pasak kurio, pats aitvaro pavadinimas reiškias jį gyvenant *už tvorų*, taigi esąs susijęs su žodžiu *tvora*. Lasickiu sekdamas, *aitvarą* esant *tvorų* saugotoju, kaip matėme, aiškino ir Jurgis Šavinskis. Tokį aiškinimą pasigavo ir T. Narbutas, pasak kurio, aitvaras „paprastai užgula miegančias moteris, tykoja jų už tvorų, todėl pavadintas *Ajtveras*, pagal žodį ‘užtvorinis’“ NrbLM, 178. Narbutą pažodžiui kartoja L.A. Jucevičius JcvR, 541. Nesipriešina tokiam aiškinimui, dar palyginimui pridurdamas *tvartą*, ir A. Mierzyńskis Mrz, 46. Šis aiškinimas neturi nieko bendra su tikrove ir įdomus yra nebent istoriškai (dar mažiau vertas yra J. Dovydaičio spėjimas iš *ai*, *tveria* JskSLM, 69–70; VIMB, 131). (Nors plg. pasakojimą, esą aitvaras, kai buvo pilnas, *taip slinko kaip maišas ant tvoros* BIR4, 154: Nr. 67.)

Mokslinių *ait(i)varo* etimologijų esama keletu. Pasak J. Basanavičiaus, etimologinė žodžio reikšmė esanti „klajojanti ugnis“, ir jis esąs sudėtas iš dviejų dėmenų: **aiti-* „ugnis“ (atitinkančio sanskrito *athar-* „ugnis“

žodyje *atharvan* „ugnies apeigas atliekantis žynys“, avestos *atar-* „ugnis“, graikų *αἴθω* „deginu, (už)degu“) + *varas* „klajojās“, šaknies veiksmožodžio *varyti* ^{BsLPI2, 444; Nr. 109.} K. Būga, V. Jaskiewiczus, M. Vasmeris palaiko E. Lidėno iškeltą mintį *aitvarą* esant sudurtiniu žodžiu, kurio pirmasis dėmuo *aiti-* esąs vienos šaknies su baltų **aitā* „svirnas, klėtis“ (pastarasis rekonstruojamas remiantis baltiškos kilmės suomių *aitta*, karelių *aitta*, vepšų *ait'*, estų *ait* „svirnas, klėtis“ bei slavų **jata* „spiečius, būrys, banda; tvartas, svirnas, ūkinis statinys“), o antrasis *-varas* – su ide. **uros* „sargas“ (la. *vērties* „žiūrėti“, gr. *θυρ-ωρός* „durų sargas“ ir kt.) ^{BgR3, 336–337; ФсМЭСРЯ, 568.} Pamini K. Būga ir kitą, H. Gūnterto spėtą pirmojo dėmens sąsają su sen. indų *éta-*, avestos *aēta-* „blizgantis, žėruojantis, švytintis“, tačiau laiko ją ne tokia priimtina ^{BgR3, 337.} Taigi *aitvaras* būtų maždaug „svirno sergėtojas“. Šią etimologiją pirmąją nurodo ir E. Fraenkėlis, bet pamini ir dar dvi kitas: vieną – ką tik minėtą H. Gūnterto spėjimą, kurį irgi laiko neįtikinamu, kitą – savo paties, pasak kurio, pirmasis *ait-var-*o dėmuo galįs būti susijęs su oskų *aeteis* (gen.sg.), graikų *αἴσα*, avestos *aēta-* „dalis“ (ide. **ai-* „duoti, teikti“), o antrasis – su lie. *varyti, varas* „jėga, prievarta“, la. *vara, vare*, prūsų *warri(e)n* „jėga“, rusų *воп* „vagis“, *повопа* „apsukruolis“ (taigi *aitvaras* būtų maždaug „dalį duodanti galia“); be to, *aitvaro* trumpiniu (Kurtzform) E. Fraenkėlis laiko žodį *aitas* „vaikštikas, padauža, nenuorama“ ^{FrLEW, 4; (БибСНСТ, 71) · (SbLKL, 214; KrcEP, 22; VIMB, 146; DndMR, 131–132).} (Sudurtiniu žodį *aitvaras* < *aiti-varas* laikė ir P. Skardžius, tik nieko nepasakė apie jo dėmenų kilmę ^{SkR1, 404, 429.})

Visos šios etimologijos turi rimtų trūkumų. Antai lie. *ait(i)-* su iranėnų *atar-* sieti neleidžia fonetika, ir tik netiesioginė sąsaja teįmanoma su graikų *αἴθω* (pastarieji du tarpusavy šiaip jau irgi nėra susiję). Slavų **jata* pastaruoju metu aiškinamas kitaip ^{ЭССРЯ, 182–183,} taigi Lidėno etimologijos atveju pirmasis *ait-var-*o dėmuo remtųsi lietuvių kalboje visai nežinomu, tik pagal spėjimą seną skolinį suomių kalboje rekonstruojamą žodžiu, o antrasis – su ide. žodžiu, irgi neturinčiu lietuvių kalboje atitikmenų. Basanavičiaus, Fraenkėlio pateiktas antrojo dėmens aiškinimas, siejantis šį su gerai žinomais baltų kalbų žodžiais (dar plg. *varas* reikšme „varovas, varytojas“ ^{LKŽ18, 130,}) yra kur kas patikimesnis (todėl, kaip matysime, daugelio palaikomas), bet štai pirmasis dėmuo Fraenkėlio vėlgi mėginamas susieti su ide. šaknimi, baltų kalbose daugiau jokių atitikmenų neturinčia.

Dar vieną aiškinimą pasiūlė O. Trubačiovas. Jis *ait(i)varą*, kartu su lenkų žodžiu *poczwarą* „baidyklė, pabaisa, šmėkla, košmaras“, kildino iš jo paties rekonstruoto iranėnų demono vardo **pati-vāra-* (rytų iranėnų **paiti-vāra-*, skitų-sarmatų **pacvāra*); didžiausias šio aiškinimo

trūkumas yra tas, kad patį iranėnų demono vardą autorius rekonstravo remdamasis tik šiais dviem lietuvių ir lenkų žodžiais ^{ТрбСНЛО, 67–71.} Tačiau prieš galutinai šį aiškinimą atmetant, reikėtų atidžiau panagrinėti tokius lietuvių žodžius kaip *paitvėras* „kas išdykęs, pasileidęs“ ir *patvėras* „išdykėlis“ (pastarasis šiaip jau irgi laikomas polonizmu iš le. *potwora* „baidyklė“ ar *potwór* „pabaisa“, betgi reikšme jiedu abu kur kas artimesni *aitvarui* nei lenkų žodžiams; plg. aiškų skolinį *pačvora* „šmėkla, baidyklė“ iš minėto le. *poczwarą*) ^{LKŽ9, 28, 127, 641.} O. Trubačiovo aiškinimą tarp galimų nurodo ir V. Ivanovas su V. Toporovu, nors kitu atveju pasisako už minėtąją antrojo dėmens sąsają su *varyti* ^{MHM1, 55; MC, 26.}

O. Trubačiovo *aitvaro* etimologija neįtikino J. Kazlauską, pirmąjį dėmenį pamėginusio kildinti iš lie. *aitas* „vaikštikas, padauža“ ^{VIMB, 146–147} (atvirkščiai nei Fraenkėlis), taip pat Z. Zinkevičiaus. Pastarojo žodžiais, tai „labai abejotinas iranizmas, nes *ait(i)varas* greičiausiai susidarė pačioje lietuvių kalboje: *ait(i)-* galima sieti su *aitas* ‘vaikštikas, padauža, nenuorama’ (: *eiti*), o *-varas* – su *vāras*, la. *vara*, pr. *warri(e)n* ‘jėga“ ^{ZnkLK11, 184–185.} P. Dundulienės apibūdinimu, antroji „žodžio *aitvaras* dalis (*varas*) reiškia dinamišką jėgą, t.y. nepaprastai greitą judėjimą“ ^{DndMR, 131–132.}

Iš dalies panašiai *aitvarą* aiškino ir A. J. Greimas: jo nuomone, „nėra abejonės, kad tai sudėtinis žodis *aiti-varas*, kurio abu elementai, atskirai paimti, lengvai atpažįstami ir gali autonomiškai funkcionuoti. Daiktavardis *aitas* reiškia ‘nenuoramą’, ‘padaužą’, taigi, ‘atitinka, savo pasaulietiška prasme, ir paties Aitvaro būdo bruožams“ ^{GrmTAB, 85;} o vardo antrąjį elementą Greimas (painokai ir kiek prieštarinčiai) siūlė sieti arba su *varyti*, la. *vara, vare* „jėga“, arba su *virtti*, arba su metalo pavadinimu *varis*, arba netgi su žodžio *aki-varas* antruoju dėmeniu ^{GrmTAB, 99–100} (šis remiasi veiksmožodžiu *vėrti* ^{RzsSG, 88.})

Žodį *aitas* su *aitvaru*, kaip matėme, siejo ir E. Fraenkėlis, tik laikė jį pastarojo trumpiniu, nors jau K. Būga šį žodį grindė veiksmožodžiu *eiti*: jo apibrėžimu, *aitas* – tai tiesiog „kas eina, ėjėjas“ arba „kas vis eina ir eina = padauža“ ^{BgR2, 99; BgR3, 810;} plg. posakį *aitais nueiti* (ir pan.) „niekais išvirsti“, pvz.: *Aitais ėjo, aitais ir nuėjo* Linkuva, Pakruojo r. ^{LKŽ1, 44.} Taigi ne *aitas* yra *aitvaro* trumpinys, bet *aitvaro* pirmasis dėmuo gali remtis savarankišku žodžiu *aitas*, turinčiu veiksmožodžio *eiti* šaknį. Be minėtų J. Kazlauską, Z. Zinkevičiaus bei A. J. Greimo, ir V. Mažiulis mano *aitvaro* pirminę reikšmę buvus „greitai bėgantis“ ^{MzPKŽ1, 59.} (Tokį *aitvaro* aiškinimą paremtų ir Baltarusijoje užtinkamas jo pavadinimas *xym*, siejamas su *xymki* „greitas“ ^{JII, 170, 466; Nr. 190.} kurį galima būtų spėti esant *aito* vertiniu ar net fonetine reinterpretacija.)

Iš tikrųjų dauguma palyginimų bei priešodžių pabrėžia *aitvaro* greitumą bei „lakstymą“: *Greitas kaip aitvaras*

LPP1, 101: Nr. 79; PPr, 284; LTs5, 131: Nr. 953; BrėPP, 16; LKPŽ, 20; (LKŽ1, 32); *Nulėkė kaip aitvaras pakluoniais* BrėPP, 16; *Laksto kaip aitvaras; Lekia kaip aitvars; Išlėkė kaip aitvars; Bėgioja kaip aitvaras* ir pan. LPP1, 101: Nr. 81; (PPr, 287; LTs5, 130: Nr. 942; LKPŽ, 20; LKŽ1, 44; DkŽT2, 238: Nr. 569); *Atbėgo kaip aitvarą pasižabojęs* PPr, 281; FŽ, 4; *Blaškos kaip aitvaras; Daužosi visur kai aičvaras* LPP1, 101: Nr. 81; (LKPŽ, 20; LKŽ1, 32); *Dūksta kaip aitvaras kluone* BrėPP, 16 bei pan. Frazeologizmai *kaip aitvaras, kaip aitvarą pasižabojęs* reiškia greitai bėgiojantį, lakstantį: *Ko leki kaip aitvaras?; Ko taip lakstai kaip aitvaras?* FŽ, 4; frazeologizmas *aitvaras nešioja* reiškia „greitai vaikščioja, laksto“ FŽ, 4 (*Ar tave aitvaras po visus laukus nešiojo?* LPP1, 102: Nr. 82; LKŽ1, 46). Kaip tik tokių frazeologizmų pagrindu A. J. Greimas mėgino paaiškinti aitvaro sąsajas su vėju, viesulu GrmTAB, 100–101. Ir pats žodis *aitvaras* turi perkeltinę reikšmę „nenuorama, padauža“, plg. dar *aitvariūkštis, aitvarininkas* „išdykėlis“ LKŽ1, 46. Neretai *aitvaras* būtent „eina“: *Daugums sakos matę aitvarą einant* SIŠLSA, 144: Nr. 229; *Ein kai eitvars; Eina kaip aitvaras; Eina išsiskėtęs kaip aitvaras; Eina kaip aitvaras per laukus* ir pan. LPP1, 101–102: Nr. 81; (LKPŽ, 20; LKŽ1, 46); *Eina kaip aitvaras medžių viršūnėmīs* LPP1, 102: Nr. 81; PPr, 283; LKPŽ, 20 ir t.t. (Viename tokio tipo priežodyje, beje, *aitvaras* pavadintas keistu vardu *videlis*, būtent: *Aina kaip videlis [aitvaras]* LPP1, 101: Nr. 81.) Pagaliau *aitvaras* gali ir *aidytis* „belstis, trankytis“ (plg. *aidytojas* „kas tranko, beldžia“; *aidininkas* „pramuštgalvis, triukšmadarys“), pvz.: *Nesiáidyk kaip aitvaras!* LKŽ1, 34; LPP1, 102: Nr. 81. (GrMAF, 152–153; BgR3, 340.) Šiais ir panašiais priežodžiais remdamasis K. Grigas iškėlė klausimą: „Ar nenaudinga būtų į šią frazeologijoje atsispindinčią aitvaro savybę atsižvelgti mitologijos tyrinėtojams? Iki šiol mitologų ir kalbininkų nesutariama dėl žodžio *aitvaras* etimologijos. Vieni autoriai [...] komponento *ait-* reikšmę linke sieti su *aitra* ‘karštis’, ‘užsidegimas’, o kiti aiškina jį žodžio *aitas* ‘vaikštikas’, ‘padauža’, ‘nenuorama’ reikšmėmis. Aitvarą mininti frazeologija, atrodo, gali paremti antrąjį etimologijos variantą, ir to nevertėtų ignoruoti“ GrMAF, 153.

Taip, bet nevertėtų ignoruoti ir to, kad ši aitvaro ypatybė pabrėžiama iš esmės tik frazeologijoje, kuri savo ruožtu remiasi jau perkeltine, buitine aitvaro kaip „padaužos“ reikšme, o mitologinėse sakmėse jis įdėm ugningas; pagaliau frazeologija atskleidžia ir greitumo ryšį su ugnimi: *Greits kaip kibirkštis; Lėkiau, tai lėkiau, net vyža ugnį skėlė; Kad eina, net vyžos ugnį skelia* LTs5, 131: Nr. 955–957 (aitvaro sąsajos su vyžomis jau buvo užsimintos, ypač LPK 3471 tipo sakmėse). Todėl, N. Vėlius nuomone, pirmąjį *ait-var-*o dėmenį vis dėlto „reikėtų sieti ne su *aitas* ‘vaikštikas, padauža, nenuorama’, kuris tikriausiai yra vėlyvesnis vedinys iš aitvaro“ – čia N. Vėlius seka E. Fraenkeliu, – „o veikia su žodžiais *aitra* ‘karštis, užsidegimas’, *aitrus* ‘karštas, smarkus“ (ir toliau su ide. šaknimi *ei- /

*oi- „degti, švytėti“ BgR3, 337–339), juoba kad „šitoks *aitvaro* pirmojo komponento kildinimas iš dalies sutampa su H. Günterto teiginiu, kad jis priklauso senovės indų *éta-*, avestos *aēta-* ‘blizgantis, žėruojantis’ žodžių grupei. Taigi *aitvaras* reikštų degantį, švytintį varą“ VIMB, 181 (čia turimas omeny *varas* „kartis“ vėlgi remiasi veiksmažodžiu *vėrti*, ne *varyti*, nors ir jo „semantika, – N. Vėlius žodžiais, – siejasi su aitvaru“ VIMB, 147). Pridurkime, kad *aitra* dar turi reikšmę „pasiutimas, patrakimas“, nesunkiai motyvuojančią ir aitvaro „lakstymą“ LKŽ1, 44–45. Tokios etimologijos atveju *ait-varas* būtų arba „ugninga, žėruojanti kartis“, o tai visiškai atitinka jo įvaizdį (plg. „pagaikštį“, „šienkartę“); arba, antrąjį dėmenį siejant su *varyti, vāras, la. vara, pr. warri(e)n* „jėga“, – „ugninga jėga“. Pastaroji etimologija paremtų ir Greimo siūlymą „įsivaizduoti šią dievybę kaip ugninę jėgą, galinčią, kaip kad to geidė viduramžių chemistai [alchemikai], operuoti brangiųjų metalų transformacijas“ GrmTAB, 78, nors pats, kaip matėme, aitvaro vardą Greimas aiškino kiek kitaip. (Tokios etimologijos atveju paminėtina jau J. Lelewelio 1863 m. iškelta Lw, 457, o pastaraisiais laikais A. Uždaviniui vėl atėjusi į galvą *aitvaro* „filosofinė etimologija“ – jo, pavadinto *aitvariu* [plg. „Volfenbiutelio postilės“ dgs. gal. *Eitwarijus*], palyginimas su ugninguoju, švytinčiu graikų „eteriu“, *αἴθρη* UždPŠ, 189, siejama su ta pačia ide. šaknimi *ei- / *oi- „degti, švytėti“, kuriai šiaip jau priklauso ir Basanavičiaus paminėtas graikų *αἴθω* PKIEW, 11–12; FnsGEW1, 37–38.)

Etimologijos, laikančios *aitvarą* sudurtiniu žodžiu ir pirmąjį jo dėmenį siejančios arba su *aitas, eiti*, arba su (ugninga, žėrinčia) *aitra*, o antrąjį dėmenį – su *varas* „kartis“ arba *varas* „jėga“, atrodo pačios įtikimiausios, geriausiai pagrįstos mitinių apie jį vaizdinių. Neprieštarautų jos ir aitvaro kaip mediatoriaus, savotiško „angelo“ sampratai.

Kadangi, A. J. Greimo žodžiais, „Aitvaras, kuris absorbuoja, pergabena ir išvemiamas teikiama gėrybes“, pasireiškia „kaip jų transformatorius“, nes būtent „jame, jo vidinėje erdvėje, ugniai veikiant, vyksta tie mūsų jau aptarti sušilimo, fermentacijos ar virimo procesai“, ir kadangi tuo būdu „jis pats yra kulinarinės kultūros valdovas taip kaip, pavyzdžiui, Vaižgantas yra vestimentarinės kultūros valdovas“ GrmTAB, 76, taip pat atsižvelgiant į Greimo spėjimą antrąjį *ait-var-*o dėmenį galint būti tiesiogiai susijusį su žodžiu *virtis* GrmTAB, 99 (plg. *varūs* „kuriame greitai užverda“ LKŽ18, 341–342, la. *virt, vārīt*, sl. *variti „virti“ ir kt.), tai, pirmąjį dėmenį podraug siejant su *aitrus* „karštas, kaitrus“, lygia greta galima būtų pasiūlyti dar vieną pusėtinai įtikinamą *aitvaro* aiškinimą, sulig kuriuo jis būtų maždaug „(k)aitriai verdantis“.

Be žodžio *aitas*, A. J. Greimas, aiškindamas *ait-var-*o pirmąjį dėmenį, dar atkreipė dėmesį į veiksmažodį *aitauti* „raminti, glostyti, maldyti“ bei „papirkinėti, užglostyti“:

„Prisiminę visus mūsų surinktus duomenis apie šios dievybės savivališką, pavydžią, kerštaujančią, nenumatomą elgseną, matome, kad abi pagrindinės žodžio *aitauti* reikšmės visiškai atitinka elgesio tipus, kurių laukiama iš žmonių, sueinančių į santykius su Aitvaru ir norinčių išlikti jo malonėje: turint galvoje jo ekscesyvų ir kaprizingą charakterį, reikia viską daryti, kad jį nuraminus, numaldžius; turint galvoje, kad jis yra iš esmės amoralus ir elgiasi vien pagal savo piktą ir kerštingą ūpą, norint prie jo prisitaisyti, reikia jį užglostinėti ir papirkinėti“ GrmTAB, 86. Greimą kartoją P. Dundulienė DndMR, 131–132. Tačiau tokios sąsajos geriausiu atveju vertos dėmesio tik „filosofinės etimologijos“ teisėmis.

Tiesa, W. Smoczyński pastaruoju metu išsakė dar vieną, tiek formos, tiek semantikos požiūriu mažai įtikimą spėjimą – žodį *aitvaras* (*aitivaras*) esant kilus iš daiktavardžio **aitvaras*, o ši – iš veiksmažodžio *at(i)-varyti* SmSEJL, 5. Aitvaras rasi būtų visokių turtų „atvarytojas“.

Būta mėginimų *aitvaro* skoliniu laikyti suomių namų bei laukų dvasios pavadinimą (mot. g.) *ajattara*; J. Balio žodžiais, „Jei tai būtų tiesa, turėtume liudininką, jog aitvaras lietuviuose yra labai senas“ BIA1, 104, siekiantis baltų bendrybės laikus. Tačiau patį aitvaro vaizdinį Balys laiko esant vėlyvą ir netgi perimtą iš germanų BIA2, 144, nors tai visiškai neįtikėtina, su tuo griežtai nesutinka ir N. Vėlius VIMB, 140.

Vardynas. Asmenvardžių su žodžiu *aitvaras* Lietuvoje nepaliudyta (nebent plg. tokias pavardes kaip *Eičas*, *Eičius* bei pan. LPŽ2, 563 greta *eičiukas* „kipšas, aitvaras“). Tik kelios pravardės: *Aitvaras* „judrus“, *Aičvaras* „greitai vaikšto“ LP, 141. Vietovardžių su *aitvaru* irgi palyginti reta: tik du kaimai *Aitvariškaiai* Simno apl., Alytaus r. LATŽ, 4, ir *Aitvaro* griovys Užvenčio r. VIMB, 147. Gal dėl to, kad sąsaja su aitvaru (bent jau pastaraisiais amžiais) turi neigiamą atspalvį (plg. *aičvarynė* „aičvarų vieta, prakeikta vieta“ LKŽ1, 32)? Tokį argumentą betgi neigtų *kauko*, *velnio* populiarumas vietovardžiuose. Galgi aitvaras, būdamas lakus, tiesiog menkai tesusijęs su žeme ir jos vietomis.

Pagrindinė literatūra: VIMB, 129–181; GrmTAB, 72–109; BIA1, 104–111; BIA2, 141–146; (BIR2, 92–93, 230, 277; SlvMR, 324–327; GrgMAF, 146–154; MHM1, 55; MC, 26; BrsnRŽ, 43; ME2, 269; GmbDD, 52–55; DndMR, 132–135; DndK, 67; DndŽ, 125, 136)

SUTRUMPINIMAI:

BgR1–3 = BŪGA, K. *Raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, I–III. Vilnius, 1958–1961.
 BIA1 = BALYS, J. Aitvaras. Iš: *Gimtasai kraštas*, 1934, 2, p. 104–111.
 BIA2 = BALYS, J. Aitvaras. Iš: *Gimtasai kraštas*, 1934, 3–4, p. 141–146.
 BILTS1–2 = BALYS, J. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, I–II. Tübingen: Patria, 1948.
 BIR1–5 = BALYS, J. *Raštai*, I–V. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2004.
 BrčPP = BURACAS, B. *Pasakojimai ir padavimai*. Vilnius: Mintis, 1996.

BRMŠ2 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*, sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
 BRMŠ3 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*, sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
 BRMŠ4 = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: *XVIII amžius*, sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
 BrsnEŽK = BERESNEVIČIUS, G. *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003.
 BrsnRŽ = BERESNEVIČIUS, G. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001.
 BsJK = *Juodoji knyga*, surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
 BsLP1–2 = *Lietuviškos pasakos*, surinko Jonas Basanavičius, I–II. Vilnius: Vaga, 2001–2003.
 BsLP11–4 = *Lietuviškos pasakos įvairios*, surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Vaga, 1993–1998.
 DkŽT2 = DAUKANTAS, S. *Žemaičių tautosaka*, II: *Pasakos, patarlės, mįslės*. Vilnius: Vaga, 1984.
 DndK = DUNDULIENĖ, P. *Lietuvių liaudies kosmologija*. Vilnius: Mokslas, 1988.
 DndMR = DUNDULIENĖ, P. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius: Mokslas, 1990.
 DndŽ = DUNDULIENĖ, P. *Žalčiai lietuvių pasaulėjautoje ir dailėje*. Vilnius: Mintis, 1996.
 DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.
 FrLEW = FRAENKEL, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.
 FrsGEW1–2 = FRISK, H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter–Universitätsverlag, 1960–1970.
 GmbBM1–10 = GIMBUTIENĖ, M. *Baltų mitologija 1–10*. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 1–10.
 GmbDD = GIMBUTIENĖ, M. *Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.
 GrgMAF = GRIGAS, K. *Mitologijos atgarsiai lietuvių frazeologijoje*. Iš: *Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra: istoriniai ir teoriniai aspektai* (*Senovės baltų kultūra 2*). Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1992.
 GrmTAB = GREIMAS, A. J. *Tautos atminties beiškant; Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas–Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.
 JcvR = JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*. Vilnius, 1959.
 JskSLM = JASKIEWICZ, W. C. A Study in Lithuanian Mythology: Juan Łasicki's Samogitian Gods. Iš: *Studi Baltici*, a cura di Giacomo Devoto, ed. Leo S. Olschki. Accademia Toscana di Scienze e Lettere, 1952.*
 JsnMJM = JASIŪNAITĖ, B. *Maldelės į jauną mėnulį Rytų Lietuvos folklore: etnolingvistinis aspektas*. Iš: *Baltistica*, XLI(3). Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
 KrcEP = KARACIEJUS, J. *Etimologinės pastabos P. Skardžiaus „Lietuvių kalbos žodžių daryboje“*. Iš: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXXVIII. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1997.
 LATŽ = *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, II. Vilnius: Mintis, 1976.
 LFCh = *Lietuvių folkloro chrestomatija*, parengė Bronislava Kerbelytė, Bronė Stundžienė. Vilnius: Regnum fondas, 1996.
 LKPŽ = *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, sudarė K.B. Vosyltė. Vilnius: Mokslas, 1985.
 LKŽ1–20 = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
 Llw = *Polska dzieje i rzeczy jęj rozpatrywane przez Joachima Lelewela*, V. Poznań: Nakładem księgarni Jana K. Żupańskiego, 1863.*
 LP = BUTKUS, A. *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Ešti, 1995.

- LPP1 = *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, I, tomą parengė Kazys Grigas ir kiti. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- LPŽ1–2 = *Lietuvių pavardžių žodynas*, atsakingasis redaktorius A. Vagnagas, I–II. Vilnius: Mokslas, 1985–1989.
- LrkP = LAURINKIENĖ, N. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- Lsc = LASICKIS, J. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Vilnius: Vaga, 1969.
- LTs4 = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*, medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Scelskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.
- LTs5 = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- Ltn = *Lietuvinkai: Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devyniolikajame amžiuje*. Vertė Vytautas Jurgutis, paruošė Vacys Milius. Vilnius: Vaga, 1970.
- ME2 = *Mitologijos enciklopedija*, II. Vilnius: Vaga, 1999.
- Mrz = *Jan Łasicki: Źródło do mytologii litewskiej*, ocenil Antoni Mierzyński. Kraków, w drukarni uniwersyteckiej, 1870.*
- MT1–10 = *Mūsų tautosaka*, red. prof. Krėvė-Mickevičius, I–X. Kaunas: Hum. m. fak. Tautosakos komisijos leidinys, 1930–1935.
- MŽPKEŽ1 = MAŽIULIS, V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, I. Vilnius: Mokslas–Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1988.
- NrbLM = NARBUTAS, T. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.
- PkIEW = POKORNY, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- PPr = *Patarlės ir priežodžiai*. Vilnius, 1958.
- Prtp1–3 = PRETORIJUS, M. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, I–III. Vilnius: Pradai–Lietuvos istorijos institutas, 1999–2006.
- RSPS = *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Vaga, 1981.
- RzsSG = RAZAUSKAS, D. *Semiotikos greimas ant mi(s)tikos pie- no*. Iš: *Kultūros barai*, 2007, Nr. 1 (straipsnis be autoriaus ir be vyriausiojo redaktoriaus † Bronio Savukyno žinios iškraipytas).
- RzsV = RAZAUSKAS, D. *Vėjūkas: lietuvių vėjo demono vardo ir įvaizdžio rekonstrukcija, atsižvelgiant į vieną skitų atitikmenį (osetinių wəjɯg / wəjɯg)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- SbLKL = SĖBALIAUSKAS, A. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990.
- SchlLS = P. Profesorius Schleicherio laiškas sekretoriui apie mokslinės kelionės į Lietuvą rezultatus. Iš: *Tautosakos darbai*, VI–VII (XIII–XIV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.
- SkrR1 = SKARDŽIUS, P. *Raštai*, I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996.
- SIŠLSA = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.
- SIŠLSP = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, surinko Mato Slančiausko bendradarbiai. Vilnius: Vaga, 1985.
- SLT = *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius, 1956.
- SlvMR = SLAVIŪNAS, Z. *Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose*. Iš: *Tautosakos darbai*, VI–VII (XIII–XIV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.
- SmSEJL = SMOCZIŃSKI, W. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- SnvU = SENVAITYTĖ, D. *Ugnis senojoje lietuvių tradicijoje: Mitologinis aspektas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005.
- StrBV1–2 = STRAUBERGS, K. *Latviešu burāmie vārdi*, I–II. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1939–1941.
- TD1–7 = *Tautosakos darbai*, spaudai paruošė Dr. J. Balys, I–VII. Kaunas, 1935–1940.
- TŽ1–5 = *Tauta ir žodis*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, I–V. Kaunas, 1923–1928.
- UKS = *Utenos krašto sakmės*. Parengė Leonora Buičienienė, konsultavo Bronislava Kerbelytė. Utena: Utenos spaustuvė, 1999.
- UždPŠ = UŽDAVINYS, A. *Pasaulio šventumas*. Iš: *Ikirikščioniškosios Lietuvos kultūra: Istoriniai ir teoriniai aspektai (Senovės baltų kultūra 2)*. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1992, p. 189.
- VICHMP = VĖLIUS, N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinė velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.
- VILD = *Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
- VIMB = VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*. Vilnius: Vaga, 1977.
- VISV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
- VlnR1–2 = VALANČIUS, M. *Raštai*, I–II. Vilnius: Vaga, 1972.
- VšnR = VIŠINSKIS, P. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1964.
- ZnkLKI1 = ZINKEVIČIUS, Z. *Lietuvių kalbos istorija*, I. Vilnius: Mokslas–Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1984.
- БнвСИСТ = БЕНВЕНИСТ, Э. *Словарь индоевропейских социальных терминов*. Москва: Прогресс, 1995.
- ВшнАХЖ = ВИШИНСКИЙ, П. *Антропологическая характеристика жмудинов*. Iš: *Mūsų tautosaka*. Red. prof. Krėvė-Mickevičius, X. Kaunas: Hum. m. fak. Tautosakos komisijos leidinys, 1935.
- ИвнТпрJBK = ИВАНОВ, В. В., ТОПОРОВ, В. Н. *К проблеме лтш. Jumis и балтйского близнечного культа*. Iš: *Балто-славянские исследования 1982*. Москва: Наука, 1983.
- ЛП = *Легенды і паданні*, складальнікі: М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі; 2-е выданне, дапоўненае і дапрацаванае. Мінск: Беларуская навука, 2005.
- МНМ1–2 = *Мифы народов мира: Энциклопедия*, I–II. Москва: Советская энциклопедия, 1980–1982.
- МС = *Мифологический словарь*, главный редактор Е.М. Мелетинский. Москва: Советская энциклопедия, 1991.
- ТрбСИЛО = ТРУБАЧЕВ, О. Н. *Из славяно-иранских лексических отношений*. Iš: *Этимология 1965*. Москва: Наука, 1967.
- ФсмЭСРЯ1–4 = ФАСМЕР, М. *Этимологический словарь русского языка*, перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева, I–IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
- ЭССЯ1–32 = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, под редакцией О.Н. Трубачева. Москва: Наука, 1974–2005.

* Už suteiktus man žvaigždute pažymėtus šaltinius nuoširdžiai dėkoju Pranui Vildžiūniui.

Aitvaras in Lithuanian Mythology

Dainius RAZAUSKAS

The paper introduces this Lithuanian mythological being *Aitvaras* “Kite”. Firstly, it is discussed based on historical Lithuanian religious and mythological sources from the 15th to 19th centuries. The author goes on to draw on the folklore. He enumerates the types of folk stories in which *Aitvaras* is featured. Then, using historical sources, folklore and professional research he singles out the main its characteristics. Finally, he discusses the confusing etymology of the word *Aitvaras*.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, el. p. liaudies.kultura@llkc.lt
Gauta 2008-11-06, įteikta spaudai 2008-12-02